

**Dr.
Ersin KIRCA**

*Başbakanlık Osmanlı Arşivi,
kircaersin@gmail.com*

Eser Geçmişi: 24-02-2017 / 18-04-2017

DOI: 10.21551/jhf.294937

I. Dünya Savaşı Öncesi Doğuda Kürt- Ermeni Mücadelesi, Hükümetin Uygulamaları ve Kürtlerin Hükümete Tepkisi

*Before World War I, The Kurdish-Armenian Struggle in the East:
Ottoman Government's Practices and the Kurdish Response to the
Ottoman Government*

ÖZET

II. Meşrutiyet döneminde Arazi meselesi, şahsî davalar ve eşkıyalık faaliyetleri neticesinde Kürtler ile Ermeniler arasında öldürme, yaralama ve gasp gibi olaylar yaşandı. Ermeniler yaşıyan bu olayları yayın organları vasıtasıyla doğuda Kürtler tarafından Ermenilere sistemli bir şekilde katliam yapılmış gibi göstermeye çalıştılar. Ermeni Patrikhanesi vasıtasıyla yapılan abartılı ve asılsız şikâyetlerle hükümeti baskı altında tuttular. Ermenilerin yayın organları vasıtasıyla ufak çaplı çatışmaları Kürtler Ermeni katliamı yapılmış gibi göstermeleri ve bu yönde hükümete Kürtleri sürekli şikâyet etmeleri üzerine bu ithamlara ve hükümet tarafından eşkıya takibi amacıyla Kürtlere yapılan haksız muamelelere cevap olmak üzere 4 Ekim 1912 tarihinde Van-Gevaş'tan Sadaret'e ve Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf gönderildi. Bu telgrafta özetle Kürtlerden Ermenilere saldıran ancak 4-5 kişi olup bu saldırıların Kürtlerin rızasıyla olmayıp şahsi teşebbüsler olduğu, oysa Ermenilerin komitacılık fikriyle hareket ettiğinden cinayet bir şahısta kalmadığı, Ermeni mültecilerinin tekrar faaliyete başlaması ve silahlı dolaşmalarının Kürtleri tedirgin ettiği bildirilmektedir. Telgrafta ayrıca bir iki senedir hükümetin Ermenilerin yalan haberlerine fazla ehemmiyet vermesi ve bir iki suçlu yüzünden birçok masuma sıkıntı vermesi Kürt unsurunu hükümetten soğuttuğu ve kendilerinde bir suçsuzluk hissi uyandırdığı belirtilmiştir. Bu makalenin amacı I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Ermenilerle Kürtler arasındaki mücadele, Osmanlı'nın hükümetinin meselenin çözümü için başvurduğu tedbirler ve Kürt halkının hükümete bakış açısını orijinal arşiv vesikalarına dayanarak ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: *Ermeni-Kürt Mücadelesi, Kürtler, Kürt Eşkıyaları, Bediüzzaman, Said Kürdî,*

ABSTRACT:

Events such as killing, assault and robbery took place between Kurds and Armenians in II. constitutional period. The main causes of these events were land matter, personal cases and banditry activities. Armenian publications made complaints against Kurds by the Patriarchate continuously. Armenians argued that Kurds systematically massacred Armenians. But some of claims that Armenians put forward were exaggerated and unfounded. Armenians had never been massacred in this period. The most damaging to Armenians was an armed Kurdish bandit. Kurds sent a telegram from Van Gevash to the government on October 4, 1912. They responded accusations of Armenians to Kurds in this telegram. They also voiced the government's persecution to Kurds in order to track the bandits. It was summarized as follows in this telegram. Kurds who attacked to Armenians are only 4-5 people. There is no consent of Kurdish people for such attacks. A nation can not be put under suspicion because of 4-5 people's crime. The murder can not belong to a person since Armenians act with idea of committee. It is worrying Kurds that Armenian gangs begin to operation again and wander armed. It alienated Kurdish people for the government believe Armenians' fake news and torture many innocent due to one or two criminals.

Keywords: Kurds, Armenians, Kurd bandits, Land Matter, Bediüzzaman Said Kürdî,

Fransız ihtilalinden sonra yayılan milliyetçilik akımı ile imparatorluklar içinde yaşayan milletler kendi millî devletlerini kurmaya başlamışlardı. 19. Yüzyıl'ın son çeyreğine gelindiğinde Yunanistan ve Sırbistan Osmanlı İmparatorluğundan ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Bulgaristan ise 1878 yılında Özerk bir prenslik statüsüne kavuşmuştu. Ermenilerin bağımsızlık bir devlet kurmak yolundaki ilk resmi girişimleri 93 Harbi'nden sonra gerçekleşmişti. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlıların mağlup olması ve Rusların İstanbul yakınlarını kadar gelmesini fırsat bilen Ermeni Patriği Nerses Varjabedian, Rus çarından Rusya'nın Doğu Anadolu'da işgal ettiği toprakları geri vermemesini istemiş bununla da yetinmeyerek Ayastefanos'taki Rus karargâhına bizzat giderek Grandük Nikola ile görüşmüş ve Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından ilhakını, bu olmazsa bölgeye Bulgaristan'a olduğu gibi özerklik verilmesini bu da mümkün değilse bölgede Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını ve bu ıslahat tamamlanincaya kadar Rus ordusunun geri çekilmemesini talep etmişti.¹

93 Harbi'nden sonra Rusya ile imzalanan 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması'nın 16.; 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nın 61. maddelerine göre Osmanlı Devleti Ermenilerin bulunduğu eyaletlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği reformları yapmayı ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkeslere karşı huzur ve emniyetin sağlamayı taahhüt etmiştir.

¹ Hasan Babacan, "I. Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Sorunu, Tehcir Meselesi ve Talat Bey", *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar*, Haz. Erhan Afyoncu, İstanbul 2001, s. 134

Osmanlı Devleti ayrıca bu hususta alınan tedbirleri devletlere tebliğ edecek ve devletler de bu tedbirlerin uygulanmasına nezaret edeceklerdir.

Bu antlaşmalarla Ermenilerin durumu milletlerarası bir konu haline gelmiştir. Ermeni Meselesi ilk defa Ayastefanos Anlaşması'yla Rusya tarafından siyasi gündeme sokulmuş ve Berlin Antlaşması'yla uluslararası bir mesele halini almıştır.² Antlaşmaya Ermenilerin Kürtlere ve Çerkeslere karşı emniyetinin sağlanmasına dair bir madde konmuş olması bölgede yaşayan Kürtler, Ermeniler ve Çerkesler arasında 1878'den önce de çatışmalar olduğunu göstermektedir.

II. Abdulhamid Osmanlı Devleti'nin aleyhine olan ve bağımsız bir Ermenistan devleti kurulmasına yol açacak olan reformları uygulamamıştır. Berlin Kongresi'nde belirtilen reformların yapılmaması Ermeni komitelerini harekete geçirdi. Esasen muhtar bir Ermeni devleti kurmak isteyen Ermeni komiteleri konuya Avrupa devletlerinin dikkatini çekmek ve Osmanlı Devleti'ne baskı yapmalarını sağlamak amacıyla 1894 yılından itibaren Zeytun, Sasun, Bitlis, Muş, Van ve Erzurum gibi yerlerde ses getirecek eylemler yapmaya başladılar.

1894 tarihinde Ermeni komiteleri Ermenilerin yerleşik oldukları yerlerde genel bir isyan çıkarma hazırlıklarına hız verdiler. Bu gayretlerin sonunda Hamparsun Boyacıyan (Murat)'ın yönetimindeki Hınçak Komitesi, Sason Talori'de kanlı bir eylem meydana getirdi. Hınçak üyelerinin Behran ve Zadyan aşiretlerine saldırıp sürülerini yağmalayarak başlattığı hareket, kısa zamanda bir Kürt katliamına dönüştü. İsyanları durdurmak amacıyla yetişen düzenli askeri birlikler, 23 Ağustos 1894 tarihinde isyanı bastırdılar.³

Zeytun'da 10 Ekim'de iki jandarmayı öldüren Ermeniler, 16 Ekim'de toplu bir şekilde isyan başlattı. Kasabanın telgraf tellerini keserek haberleşmeyi engelleyen yaklaşık 4000 Ermeni, hükümet konağı ve askeri kışlayı kuşattı. Burada kaymakamla birlikte 50 subay ve 600 askeri esir edip şehit ettiler.⁴ Bitlis'te 25 Ekim cuma günü Müslümanların cuma namazında oldukları sırada Protestan Ermeni okulundan çan çalınmak suretiyle verilen işaretten sonra dükkânlar kapatılıp yollara barikat kuruldu ve cami abluka altına alındı. Müslümanlar camiden dışarı çıktıklarında pusu kuran Ermenilerin ateşi ile karşılaştı. Asker ve sivil görevlilerin müdahalesi ile olay kısa sürede bastırıldı.⁵

Bu dönemde Ermenilerin en kanlı eylemlerinden birisi Van'da gerçekleşti. 1896 yılının 14 Haziranı 15 Hazirana bağlayan gece, şehre bir buçuk saat mesafede devriye gezen askerlere bir Ermeni çetesi tarafından ateş açıldı. Yaşanan çatışmada 2 asker ağır şekilde yaralandı. Aynı gece bağlık kesimdeki Ermeni evlerinden açılan ateş, şehir içindeki Ermeni evlerine de sirayet etti. Bazı eşkıyaların Müslüman evlerine saldırması üzerine olaylar büyüdü. Bölgeye sevk edilen taburlar ve devriye müfrezeleri ile alınan tedbirler sonunda şehir içindeki olaylar kontrol altına alındı. Ancak şehir dışındaki Ermeniler isyana devam ettiler.

2 Ali Karaca, "Tehcire Giden Yolda Ermeni Meselesine Bir Çözüm Projesi ve Reform Müfettişliği (1878-1915)", *Ermeni Meselesi Üzerin Araştırmalar*, s. 10

3 Ali Karaca, *a.g.m.*, s. 18

4 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara 1987, s. 496-497

5 Ali Karaca, *a.g.m.*, s. 47

16 Haziran günü tekrar başlayan olaylar akşama kadar sürdü. Olaylar Adilcevaz ve Erciş gibi kazalara da sıçradı. 9 gün devam eden Van isyanı, Erzincan'da bulunan Zeki Paşa tarafından gönderilen 20 tabur asker ve alınan diğer tedbirler neticesinde 24 Haziran 1896 tarihinde kontrol altına alındı. Yaşanan olaylarda 1 kurmay yüzbaşı ve 3 teğmen Ermeniler tarafından şehit edilirken, Müslüman ahaliden 340 kişi öldü ve 260 kişi yaralandı. Ermeniler tarafından ise 219 kişi öldü, 60 kişi de yaralandı.⁶

Ermeniler doğuda üst üste gerçekleştirdiği olaylar neticesinde bölgeye büyük devletlerin dikkatini çekmeyi başardılar. İngiltere 11 Mayıs 1895 tarihinde Bâbîâlî'ye Anadolu vilayetleri için bir genel komiser atanmasını teklif etti. II. Abdülhamid Osmanlı Devleti için kurulan tuzakların önüne geçmek ve Vilâyât-ı Sitte'nin ihtiyaçları göz önüne alınarak yapılacak reformun uygulanmasına nezaret etmek üzere 27 Haziran 1895'te Yaver-i Ekrem Müşir Ahmed Şâkir Paşa'yı Anadolu Vilâyâtı Umûm Müfettişliği'ne tayin etti. Şâkir Paşa başkanlığında bir heyet teşkil edilerek Doğu Anadolu'ya gönderildi.⁷

Doğuda yaşanan Ermeni isyanlarının neticesinde II. Abdülhamid bölgede güç dengelerini sağlamak için Hamidiye Süvari Alaylarını kurdurdu. II. Abdülhamid'in temel politikası, imparatorluğun batısında bulunan Müslüman Arnavutluğun, güneyindeki Arap topraklarının ve Doğusunda bulunan Vilâyât-ı Sitte'nin her ne pahasına olursa olsun imparatorluk sınırları içinde kalmasını sağlamaktı. Bunu temin edebilmek için Arnavutluk'ta Arnavut aşiretlerinin, Arap topraklarında Arap aşiretlerinin, Vilâyât-ı Sitte'de de Karapapak-Türkmen aşiretleriyle birlikte, özellikle Kürt aşiretlerinin yardımına-işbirliğine güveniyordu.⁸

Hamidiye Süvari Alaylarının bir görevi de Ermenilerin faaliyetlerine engel olmak ve Müslüman halkla Ermeniler arasında güç dengesini temin etmektir. Hamidiye Alayları yoluyla Müslüman halkı örgütlendirmek, silahlandırmak ve Ermenilere karşı hazırlıklı tutmak düşüncesinde olan II. Abdülhamid, böylece kuvvet dengesini kurarak olası bir Ermeni isyanını engellemeyi amaçlıyordu. Nitekim 1891 yılından sonra Ermeniler, sürekli olarak Hamidiye Alaylarının dağılmasını istemişlerdir. Hamidiye Alayları 1908 yılına kadar olan süreçte sadece 1894 yılındaki I. Sason Olayı'na müdahale edebilmiştir.⁹ Fakat bu alayların varlığı ve aşiret ileri gelenlerinin askerî pâyeler verilerek silahlandırılmış olması Ermeniler üzerinde caydırıcı bir etki yapmıştır. Gerek Hamidiye Alayları gerekse Şâkir Paşa başkanlığındaki Anadolu Teftiş Heyeti'nin çalışmaları neticesinde 1895 yılından sonra Ermeniler doğuda istedikleri gibi terör eylemleri yapamamışlardır. 1909 yılından sonra İttihat ve Terakki yönetimi Hamidiye Süvari Alayları'nı tasfiye yoluna gidince aşiret reisleri küstürülmüş oldu.¹⁰

1894 ve 1895 yılında yaşanan Ermeni isyanlarının II. Meşrutiyet dönemindeki olayları da etkileyen en önemli sonuçlarından biri Kürtler ile Ermeniler arasında bir güvensizlik ve emniyetsizlik meydana getirmiş olmasıdır. İlerde de görüleceği üzere Ermeni komitelerinin

6 Ayşe Terzioğlu, *Vilâyât-ı Sitte' de Ermeniler (1878-1914)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2005, s. 130-131

7 Ali Karaca, *a.g.m*, s. 32-33

8 Bayram Kodaman, "Abdülhamid ve Kürtler-Ermeniler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2010, Sayı:21, s.131.

9 Ayşe Terzioğlu, *a.g.e*, s. 130-131

10 Haluk Selvi-Bülent Cırık, "1913 Islahatı Öncesi Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Olaylar, İddialar, Cevaplar", *OTAM*, 36/Güz 2014, s. 162-163

dağlarda gezmeleri ve silahlanmaları Kürtleri tedirgin etmiş ve Kürtler de buna mukabil silahlanma yoluna gitmişlerdir.

II. Meşrutiyet'in ilanı İmparatorluğun her yanında bütün halk tarafından büyük sevinç ve coşkuyla karşılandı. Meşrutiyet ortamının "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" gibi sloganlarıyla bir süre gözleri kamaşan Türkler, Ermeniler ve diğer millet mensupları birbirleriyle sıcak ilişkiler kurmaya başlamışlardı.¹¹ Daha önce toprakları bırakıp yurt dışına giden birçok Ermeni Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamından yararlanmak endişesiyle tekrar memleketlerine geri dönmüştü. Fakat bu geri dönüş Doğu Anadolu'da başta arazi meselesi olmak üzere birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Müslümanlarla Ermeniler arasında eskiden beri var olan yakınlık yeniden tesis edilmeye çalışılmış ise de komiteler ve çeteler bu yakınlığı sabote etmişlerdir.¹² İttihat ve Terakki yönetimi Ermeniler ile Kürtler arasındaki arazi meselesinin istenilen şekilde çözüme kavuşturamamış, çetelerin ve Ermeni komitelerinin faaliyetlerine engel olamamıştır. Ermenilerin Patrikhane vasıtasıyla şikayetlerini hükümete ve hamileri olan yabancı devletlere daha etkin bir şekilde duyurabilmesi, hükümetin Trablusgarp ve Balkan savaşları ile uğraştığı bu kritik dönemde yabancı müdahaleyi kesebilmek için Kürtlerden daha çok Ermenilerin sorunlarına öncelik tanımak zorunda kaldı.¹³ Bu durum Kürtler nezdinde hükümete karşı bir soğukluk ve güvensizlik hissi uyandırdı. Sonuç olarak II. Meşrutiyet dönemine kendilerini devletin asli unsuru olarak gören ve İttihat ve Terakki'yi gayri meşru ilan eden Kürt gruplarıyla, Meşrutiyet'in zaferine ortak olan Ermeniler arasındaki uçurum derinleşti.¹⁴

Arazi Meselesi

II. Meşrutiyet döneminden itibaren doğuda Kürtlerle Ermeniler arasında meydana gelen sürtüşmelerin ilk adımını arazi ihtilafı meselesi teşkil etmiştir. II. Abdülhamid döneminde 1894-1895 yıllarındaki Ermeni isyanlarından sonra bölge kurulan sıkıyönetim sonucunda birçok Ermeni topraklarını terk edip Rusya, İran ve Amerika gibi ülkelere hicret etmişlerdi. Birtakım Ermeniler ise 1894 Sason isyanından sonra Osmanlı vatandaşlığından çıktıklarına dair bir senet imzalayıp arazi, mal ve mülklerini satarak yabancı ülkelere göç etmişlerdi.¹⁵ Esasen Ermeniler 1840'lardan itibaren misyonerlerin etkisiyle teoloji eğitimi almak, ve daha iyi ekonomik koşullarda yaşamak için Amerika'ya göç etmeye başlamışlardı. Bu nedenle göç için sahip oldukları varlıklarının bir kısmını satmış veya borçlarına teminat göstermişlerdi.¹⁶ Göç eden bu Ermenilerden kalan arazilerin bir kısmına devlet el koymuş II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki hükümetleri döneminde bu arazilere Kürtler, Kafkasya ve Kırım'dan gelen göçmen Türkler ve Çerkezler iskan ettirilmişti.¹⁷ Bir kısım araziye ise bölgedeki Kürt

11 Recep Karacakaya, Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2005, s. 55-56.

12 Oktay Bozan, Diyarbakır Vilayeti'nde Ermeniler ve Ermeni Olayları (1878-1920), Çizgi Kitabevi, Konya 2013, s. 258.

13 Haluk Selvi-Bülent Cırık, "1913 Islahatı Öncesi Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Olaylar, İddialar, Cevaplar", OTAM, 36/Güz 2014, s.163

14 Fatih Ünal, "II. Meşrutiyet'in Doğu Anadolu'daki Yansımaları ve Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri", *Ermeni Araştırmaları*, Kış 2005-İlkbahar 2006, Cilt 5-6, Sayı 20-21, s. 87

15 Fatih Ünal, *a.g.m.*, s. 95

16 İbrahim Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir?, Osmanlı Devleti'nde Tabiiyyet Sorun*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2104, s. 97-98

17 Erdal Aydoğan, İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918), Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s. 331-332.

aşiretleri zabtetmişlerdi. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hükümet aldığı kararla daha önce göç etmiş olan Ermenilerin ülkeye dönmesini kabul etmiş ve dönemlere bütün hukuki hakları iade edilmiş, farklı unsurlar tarafından el konulan arazilerinin iadesi kararlaştırılmıştır.¹⁸ Göç eden Ermenilerin yeniden ülkeye dönerek vatandaşlığa kabulleri, arazi ve emlakleri üzerinde hak iddia etmeleri Ermeniler ile Kürtler arasında uzun yıllar sürecek olan huzursuzlukların çıkmasına sebep oldu.¹⁹

Ermenilere göre Kürtler savaş, talan, göçebelik ve zengin olma isteği ile gitgide yayılmışlar ve Ermenilerin topraklarına da girmişlerdir.²⁰ Bu husustaki Ermeni şikayetleri genellikle Kürt reislerinin arazilerine zorla el koydukları ve kendilerini cebren tarlalarda çalıştırdıkları yönündeydi. Mesela Tercan'dan Ermeni Papaz ve muhtarları tarafından Ermeni Patrikhanesine çekilen bir telgrafta Çakılı Kürt aşireti ağalarından Yusuf Ağa, oğulları ve avaneleriyle beraber çayırlarını cebren basıp biçtiklerini, mahalli hükümete yaptıkları şikâyetin dikkate alınmadığını bildirmekteydiler.²¹ Siirt'teki Keldani Matranı ile Süryani ve Ermeni Murahhasaları tarafından ortaklaşa gönderilen Ocak 1911 tarihli telgrafta İstibdad Devri'nde Kürtlerin zorla ele geçirdikleri Hıristiyanların tapulu arazilerinin idare meclisleri tarafından Kürtlerin elinde bırakıldığından²²; Kığı kazasından Arşavir ve diğerlerinin gönderdikleri bir arzuhalde ise Dizvas köyündeki ecdatlarından intikal eden arazilerinin 1322 tarihli Kığı İdare Meclisi kararıyla Kuzican Kürt ağaları tarafından kanunsuzca zabtedildiğinden şikayet etmekteydiler.²³ Erzurum Valiliğinden bu arzuhal üzerine 21 Mayıs 1326 tarihinde yapılan açıklamada bu gibi sorunların arazinin yeniden tahririyle giderileceği fakat bu gibi şikayeti olanlara artık laf anlatmak imkanı kalmadığı bu sorunların çözümü için arazi ile ilgili kanunun bir an önce çıkarılması gerektiği bildirilmekteydi.²⁴ Ermenilerin bu dönemde arazi meselesi kadar rahatsız olduğu diğer uygulamalar ise Ermenilerin tabiriyle "kafirlik vergisi" ve "gulamlık"tı. Kafirlik vergisi Kürt aşiret reislerinin Ermenilerden aldıkları bir tür vergi idi. Gulam ise Kürt aşiret reislerinin kendi topraklarında Ermenileri ücretsiz olarak çalıştırmasıydı. II. Meşrutiyetle birlikte bu tür uygulamalar yasaklanmış ise de Kürt Aşiret reisleri eski yarı bağımsız "feodal" idarelerini Ermeniler üzerinde devam ettirmek istiyorlardı.²⁵ Bu durumun hükümet tarafından tam olarak çözüme kavuşturulamaması da aradaki sürtüşmenin devam etmesine neden oldu. Aşağıda görüleceği üzere Aşiret reislerinin bu tür "feodal" uygulamalarından bölgedeki Kürt halkı da rahatsızdı.

18 Bülent Cırık, *Doğu Anadolu'da Türk-Kürt-Ermeni İlişkileri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 311-312

19 Fatih Ünal, *a.g.m.*, s. 95-96

20 Hagop Şehbazyan, *Kürt-Ermeni Tarihi*, çev. Ferit M. Yüksel, Kalan Yayınları, Ankara 2002., s. 91.

21 BOA. DH.SYS 118-13, 16 Temmuz 1327 (29 Temmuz 1911)

22 BOA DH. SYS 67 1-2, Kanunuevvel 1326 (Ocak 1911)

23 Kığı kazasından Arşavir Veled-i Ohannes ve diğerlerinin 5 Nisan 1326 (18 Nisan 1910) tarihinde gönderdikleri arzuhalde özetle şöyle denmektedir: "Özellikle Kuzican Kürd ağalarının arazi hususunda yaptıkları tegallübat ordadır. Dizvas köyünde ecdadımızdan intikal eden ve tapulu mülklerimiz devr-i istibdaddan yüz bulmuş olan Kürdler tarafından zabt ve çoluk çocuklarımız çırılçıplak dışarı atılmıştır. Bu hal makamata arz edilmiş ise kulakları kapanmış makamlar tarafından işitilmemiştir. Meşrutiyet hükümeti ise aff-ı umumiden istifade eden Kürdleri himaye ile karyemizi zabt eden Ekradı imam ve muhtar ve heyet-i ihtiyariye tanıyıp aldıkları şahadetname ile 1318'e kadar olan mahkeme kayıtları ortada iken 1322 yılında Kığı idare meclisi aldığı kararla arazileri Kürtlere vermiştir. Mazbut karyemizin tarafımıza teslimi ve Kürdlerin yed-i zabt ve tegallübünden tahlisini istirham ederiz." BOA. DH. MUI, 6-3-25, 5 Nisan 1326 (18 Nisan 1910)

24 BOA. DH. MUI, 6-3-25, 21 Mayıs 1326 (3 Haziran 1910)

25 Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yı'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, çev. Bedros Zartaryan, Memo Yetkin, Med Yayınları, İstanbul 1992., s. 148.

Kürtler ise arazilerin kendilerine ait olduğunu kendi arazilerinde çalışan Ermenilerin toprakları ellerinden almaya çalıştığını iddia etmişlerdir. Mesela Muş'a bağlı Zebkan köyü arazisini tasarruf eden Belaki aşiretinden 25 kişi adına gönderilen arzda 30 senedir âdi senetlerle tasarruflarında olan Zebkan Köyü arazisini tasarruf ettiklerini ve bir kısmının mahkemeye müracaatla araziye sahip olduklarını belgelemiş iken diğer kısmının mahkemeye henüz müracaat etmiş iken Ermenilerin müracaatı üzerine mutasarrıfın gönlünü hoş etmek için liva meclisi tarafından arazilerin Ermenilere verildiğinden şikayetçi olmaktadır.²⁶ Bir kısım Ermeniler Kürt ağalarına ait olan toprakları onlardan kiralayarak ziraat yapmaktaydı. II. Meşrutiyetten sonra bu şekilde arazilerde kiracı olarak tarım yapan Ermeniler bu arazilerin kendilerine ait olduğu iddia etmişlerdi. Devlet tarafından bu şekilde Ermenilere tapu verilecek olması Kürtler'in hoşuna gitmemişti.²⁷

Dahiliye Nezareti'nden Adliye ve Mezahib Nezareti'ne yazılan 4 Temmuz 1328 (17 Temmuz 1912) tarihli yazıda Van Başkale'de Han Paşa ve sairleri tarafından Ermenilere yapılan saldırıların vaktiyle arazi ferağ ve intikal muamelesinin icrası suretiyle arazilerini uygun fiyata satarak İran'a firar ve sonradan geri dönen bazı Ermenilerin bir takım kötü niyetli kişiler tarafından el altından tahrik edilmesi ve bu tahrikatın tesirine kapılarak haksız taleplerden ibaret olduğu bildirilmekteydi.²⁸

Bölgedeki arazi meselesi sadece Kürtlerle Ermeniler arasında yaşanan bir sorun değildi. Aynı zamanda Kürt aşiretlerinin birbirleri arasında ve aşiret ağalarıyla halk arasında da arazi meselesinden dolayı sorunlar yaşanmaktaydı. Vilayetlerin her tarafından yerel hükümete yapılan müracaatların yüzde sekseni ve meydana gelen suç ve cinayetlerin yarısından fazlası arazi ihtilafından kaynaklanmaktaydı.²⁹ Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 6 Şubat 1327 (19 Şubat 1912) tarihli telgrafta o havalide unsurlar ve kavimler arasındaki ihtilafların arazi meselesinden kaynaklandığı, Erciş ve Adilcevaz kazalarında Haydaranlı ve Sarısu aşiretleri arasındaki arazi davasının sulh yoluyla çözümü mümkün olmadığı, mahkemenin uzun sürmesi ve masraflı olması dolayısıyla tarafların mahkemeye müracaat etmedikleri ve taraflar arasında bir hadise çıkması muhtemel olduğu bu çatışmaların önlenmesi için iki aya kadar tahrir komisyonunun işe başlaması gerektiği belirtilmektedir.³⁰ Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Mayıs 1327(15 Mayıs 1911) tarihli yazıda "*Hıristiyanlarla Kürtler arasındaki ihtilaf dahi haiz-i ehemmiyet ise de hükümetleri en çok uğraştıran ve ahali arasında huzursuzluğa sebep olan Kürtlerle rüesa arasında tapu idarelerinin vaktiyle cereyan eden yolsuzluklarından ve hâdis olmuş olan bazı zorbalıklarve meydana gelen ihtilaflar*" olduğu belirtilmektedir.³¹

26 BOA. DH. SYS 118-13, 19 Nisan 1327 (2 Mayıs 1911)

27 Tutak'tan Dahiliye Nezareti'ne yazılan 1 Haziran 1327 (14 Haziran 1911) tarihli telgrafta şöyle denmektedir: "Karyelerimize gelen Ermeniler tarafımızdan meclub çift sürmek için hizmetçi ve maraba makulesidir. Ne arazileri ve ne de tasarruf edecek habbeleri vardır. İddiaları dairesinde kendilerine hakk-ı karardan tapu verilecekse hakkımızın iptali lazımdır. Tahkikat ve icabının icrasını mahallî hükümete irade ve yolsuzluğu meydan verilmemesini adalet-i hükümetten istirham ederiz." BOA. DH. SYS 118-13, 1 Haziran 1327 (14 Haziran 1911)

28 BOA. DH. SYS 71-2-3, 4 Temmuz 1328 (17 Temmuz 1912)

29 BOA. DH. MUI, 6-3-25

30 BOA. DH.SYS 118-13, 6 Şubat 1327 (19 Şubat 1912)

31 BOA. DH.SYS 118-13, 2 Mayıs 1327 (15 Mayıs 1911)

Aşiret reisleri ile halk arasında meydana gelen davaların en önemli sebeplerinden biri tapu muamelesinin ve sınırların pek karışık olması ve aşiret reislerinin tapuda gösterilen on on beş dönümlük yer mukabilinde yüzlerce dönümün tasarrufuna kalkışmalarıdır.³² Bölgedeki pek çok Kürt ahalinin, tasarruflarında olan araziler için daha önceden tapu almamış olması ve bir kısım yerlerin vilayet ve kazalardaki idare meclisleri tarafından nüfuzlu kişilere verilmiş olması ihtilafların bir diğer sebebidir. Hükümetin hak sahiplerinin arazisini iade etmeye başlamasıyla daha önce arazilerini bir şekilde ellerinden çıkaran Kürt ve Ermeni halkı tekrar arazilerini geri almaya çalışmıştır.³³ Devlet arazi meselesinde ağalara karşı ahalden yana karar almış bu da aşiret reisleri ile ahali arasında çatışmalara sebep olmuştur.

Bazı bölgelerde arazi meselesinden dolayı öldürme olayları ve çekişmeler ciddi boyutlara ulaşmıştır. Mesela Malazgird'de arazi meşelisinden dolayı artan olayların önünü alabilmek için Muş'taki Süvari Alayından bir bölüğün bölgeye gönderilmesi kararlaştırılmıştır.³⁴ Arazi meselesinde Müslüman ahalice hâsıl olan hoşnutsuzluk dolayısıyla 1328 senesi Mayıs (Mayıs-Haziran 1912) ayında Huyut nahiyesinin Tağvanik köyünde Abdulmuhi ve on iki nefer askeri bir günde üç ertesi günde beş Ermeni'yi katletmiştir. Olayın yatıştırılması için bölgeye bir tabur asker yerleştirilmiş ve Kürtlerin ileri gelenlerinden olayda katkıları olmayan yirmi iki Kürt tutuklanmıştır. Daha sonra askerin oradan kaldırılması yüzünden Ermenilerle Kürtler arasındaki kızgınlık yeniden canlanmış ve sıradan hadiseler görülmeye başlanmıştır. Bu olaylar üzerine Ermeni basını ülke içinde ve dışında zararlı yayınlar yapmaya başlamıştır.³⁵

Devlet bu meselenin çözümü için bölgede yeniden arazi tahriri yapılmasını ve tahrir yapıncaya kadar arazi davalarının vilayet ve kazalardaki mahkemelerde çözüme kavuşturulmasını kararlaştırdı. Fakat yeniden arazi tahririnin yapılması uzun zaman alacaktır. Tahrir işinin gecikmesi olayların artmasına sebep olmaktadır.³⁶ İhtilafların mahkemelerde halledilmesi ise Pasinler, Hınıs, Kığı, Tercan, Eleşkird, Tutak, Pülümür gibi çoğu kazada adliye teşkilatının henüz kurulmamış olması³⁷, davaların uzun sürmesi ve halkın mahkeme harcı vermek istememesi gibi sebeplerden dolayı çoğu yerde sıkıntılı bir hal almaktadır.

Mamuratülaziz Valisi Mehmed Ali 27 Haziran 1326 (10 Temmuz 1910) tarihli telgrafında özelde Dersim'de genelde ise bölgede yaşanan arazi meselesini ve çözüm önerilerini özetle

32 Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e yazılan 6 Haziran 1326 (19 Haziran 1910) tarihli yazıda bu durum izah edilmekte ve bu meselenin çözümü için arazi tahririnin bir an önce yapılması istenmektedir. Bkz. BOA. DH.SYS 67-1-2, 6 Haziran 1326

33 Bitlis Vilayeti'nden 20 Mart 1326 (2 Nisan 1910) tarihinde gelen şifrede Bitlis'in Çukur yani Norşin Nahiyesi ile civarında Müslüman ve Ermeni rençber kısmı on beş yirmi seneden beri resmî ve gayr-ı resmî surette ellerinden çıkardıkları araziye eşraftan geri almak için kıyam ettikleri ve geri alacakları araziye şimdiden sürmeye başlayacakları, «şu hâle nazaran bu civarda adeta bir sosyalizm fikri uyanmış» olduğu, seri ve şiddetli tedbirler alınmaz ise bu tür hareketlerin artacağı bildirilmektedir. BOA. DH. SYS 67 1-2, 20 Mart 1326

34, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 9 Haziran 1327 (22 Haziran 1911) ve Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen 11 Haziran 1327(24 Haziran 1911) tarihli yazılar için bkz. BOA. DH.SYS 118-13

35 Bitlis Adliye Müdürü Faik Bey yukarıda anlatılan olayların hiçbir zaman muzır neşriyat yapmak derecesine varmadığını, meselenin iyi yöneticilerin tayini ve bölgenin demiryolu ve sair vasıtalarla imar edilmesiyle çözülebileceğini belirtmektedir. BOA. DH. SYS 71-1-3-4. 16 Eylül 1328 (29 Eylül 1912)

36 Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e ve Defter-i Hakanî Nezareti'ne yazılan 4 Nisan 1326(17 Nisan 1910) tarihinde yazıda evvelce yurtdışına firar edip sonra geri eden Ermenilerin arazi hakkında olunacak muamelenin hızlandırılması özellikle Kürdistan bölgesindeki arazi tahririnin ziraat mevsiminden önce yapılmasını aksi halde istenmeyen olayların yaşanabileceği bildirilmiştir. BOA. DH. MUİ 6-3-25, 4 Nisan 1326 (17 Nisan 1910)

37 BOA. DH. MUİ 6-3-25, 11 Nisan 1326 (24 Nisan 1910)

şöyle anlatmaktadır:

“Dersimde bir müddetten beri sağlanan sükûnetten istifade ederek evvelce öteye beriye dağılmış olan yüzlerce insan gelip aşiret ağalarından veya efrâddan gaspettikleri tarla ve hayvan davasına başlamışlardır. Bunlar yirmi otuz belki elli senelik meselelerdir. Esasen ahalinin çoğu ekip biçtikleri tarlaları için tapu senedi almaya lüzum görmemiş oluklarından bu hal işi büsbütün karıştırmaktadır. Buna çare bulunmazsa Kürdlerin tacizatından bî-kuvvet müddeâleri silahla susturarak ref’ edeceklerine şüphe yoktur. Bu meselenin mahkemeye müracaatla tesviyesi kâbil ve icab-ı mahalliyeye muvafık değildir. Mehakim-i Sulhiye kanunu da kim bilir ne zaman çıkacaktır. Bu nedenle Mamûratülaziz’e kırk bin kuruş gönderilerek teşkil olunacak komisyonlar marifetiyle ihtilafâtın idareten çözülmesi ve ahalinin tapu senedi almaya mükellef tutulması. Bundan başka maliyece tanzimi kararlaştırılan tahrir-i emlak-i umumî şimdiden bu muameleye katiyen ihtiyaç vardır.”³⁸

Hükümet Meselenin daha fazla büyümemesi için arazileri zaptolunanlara arazilerine mukabil para ödeme ve bir komisyon kurarak meseleyi çözüme yoluna gitmiştir. 23 Şubat 1325 tarihinde Dahiliye Nezareti’nden Van, Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, Mumûratülaziz, Adana ve Sivas vilayetlerine gönderilen yazıda meşrutiyetin ilanından evvel Amerika’ya ve sair mahallere firar etmeleri üzerine arazilerine hükümetçe veya ahali tarafından el koyulanlara hükümetçe onları memnun edecek miktarda para yardımında bulunulacağı bildirilmiş, vilayet dâhilinde ne miktar sarfiyata ihtiyaç olduğunun tahkik edilerek bildirilmesini istemiştir.³⁹ Dahiliye Nezareti’nden Sadaret’e yazılan 5 Temmuz 1326 tarihli yazıda arazisi zabtedilenlere verilmek üzere toplam 6 546 358 kuruşun gerektiği ve bu meblağın “masarif-i gayr-ı melhuze tertibi”nden karşılanması ve paraların dağıtılması işi için vilayetin ileri gelenlerinden oluşan bir komisyon kurulması ayrıca Erzurum, Bitlis; Van, Mamûratülaziz vilayetlerince bir komisyon kurulup bu komisyonun ihtilafı araziye tahkik etmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁰ Valilerin riyasetinde Maliye ve Defter-i Hakanî memurlarıyla ahalinin önde gelenlerinden oluşmak üzere teşkil olunacak komisyonların yapacakları tahkikat sonucunda arazi ihtilafını barış yolu ile çözülmesi ve komisyonlarca yapılacak tetkikattan sonra teşkil olunacak heyetler tarafından emlak tahriri icra olunması kararlaştırıldı.⁴¹ Bu komisyonla Ermenilerle Kürtler arasında arazi anlaşmazlıklarını ortadan kaldırmak ve mevcut arazi davalarını adil bir şekilde çözülmesi hedeflenmiştir.⁴²

Arazi meselesinde devletin aldığı kararlar ahali ve aşiretler arasında infial uyandırmıştır. 20 yıla yakın bir süre işledikleri toprakların bir anda ellerinden çıkması sadece ekonomik bir darbe değil aynı zamanda onur kırıcı bir uygulama olmuştur. Mağdur duruma düşen Kürtlerin çoğunda İttihat ve Terakki yönetimine karşı bir kin ve öfke oluşmaya başladı.⁴³

Hükümetin çabalarına rağmen anlaşmazlıklar ve olayların sayısı az olmamış birçok

38 BOA. DH.SYS 67-1-2, 27 Haziran 1326 (10 Temmuz 1910)

39 BOA. DH. SYS 67 1-2, 23 Şubat 1325 (8 Mart 1910)

40 BOA. DH. SYS 67 1-2, 5 Temmuz 1326 (18 Temmuz 1910)

41 BOA. DH.SYS 67-1-2, 3 Teşrinisani 1326 (16 Kasım 1910)

42 Dilek Akgümüş, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Van Vilayeti’nde Asayiş Problemleri (1914-1918)*; Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 43

43 Fatih Ünal, *a.g.m.*, s. 97.

dava çözümsüz kalmıştır. Ermeni meselesinin ortaya çıkmasıyla birlikte iyice gündeme gelen arazi davaları I. Dünya Savaşı'na kadar hatta Cumhuriyet dönemine kadar taşınmıştır.⁴⁴

Meşrutiyet Dönemi'nde Kürtlerle Ermeniler Arasındaki Çatışmalar

Meşrutiyet Dönemi'nde doğudaki Kürt ahali tarafından Ermenilere karşı öldürme, yaralama, kız kaçırmaya ve hayvan gaspı gibi tecavüzler meydana geldi. Fakat bunlar milliyetçilik ya da Ermenilere karşı topyekun bir katliam yapmak fikirlerinden değil ekseriyetle kişisel sorunlardan kaynaklanan âdi vakalardır. Bu tür olaylar daha çok arazi ve su meselesi⁴⁵ ve şahsi meselelerden ve eşkıyalık hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Meşrutiyet döneminde Bölgede işlenen cinayetler incelendiğinde Ermeni unsura karşı katliam tarzında toplu öldürme olayları görülmemiştir.

Bitlis vâlisinin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 23 Teşrinievvel 1328 (5 Kasım 1912) tarihli yazı Meşrutiyet Dönemi'nde Kürt-Ermeni mücadelesinin sebeplerini anlatması bakımından önemlidir. Buna göre Meşrutiyetle beraber meydana gelen serbestlik neticesinde Taşnak Komitesi mensupları bu halden istifade ederek kendilerini kuvvetlendirmek için Ermenilerin hemen hepsini silahlı bir hale getirmiş ve bu hali hisseden Kürtler de endişelenerek silah tedarikine başlamıştır. Bu durum ve ahalinin birbiri hakkında besledikleri kötü emel ve düşüncelerin ürünü olmak üzere son zamanlarda bazı cinayetler meydana gelmiştir. Ermenilerin özellikle Taşnaklar kendi fikirlerine uygun bulmadıkları kişileri öldürürken ve Kürtlerden bazılarının da alacak verecek işlerinden ve arazi ihtilafının sebep olduğu gücenme ve infialle bazı Ermenileri katli etmiş ve memleket dâhilinde asayiş ve emniyet bozulmuştur.⁴⁶

Gevaş Kaymakam Vekili Aristerati Efendi bölgede iki unsur arasında güvensizlik ortamının oluşmasında Taşnakların rolünden bahsetmektedir. Buna göre Taşnak Cemiyeti Ermenileri tahrik etmeye ve zihinleri zehirleyip fikirleri ifsada çalıştığı için gerekli tedbirler alınmalıdır. Dış ülkelere buradaki asayışı karışık göstermek için Ahtamar Katogikos Vekili Beznek ve Rahib Tanil Efendilerin vasıtasıyla büyük bir rol oynayan Taşnak Komitesi köylülerin koyun ve öküzünü satıp silah almaları için köylüleri tazyik ve tehdit etmektedir. Kürtler de buna karşı kayıtsız kalmayarak onlar da bu endişeden dolayı silahlanmaktadır. İki unsur birbirlerinin köylülerinin yakınlarına bile geçseler karşılıklı olarak birbirlerine güvensizlik beslemektedirler.⁴⁷ Bu bilgilerin Hıristiyan bir yönetici tarafından yazılmış olması önemlidir. Bu dönemde silahlanan Ermeniler I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber tehcirle sonuçlanacak olan silahlı eylemlere kalkışacaklardır.

44 Erdal Aydoğan, İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası, s. 334-335.

45 Ermeni Patrikliği'nden gelen bir yazıda Sason'un Kop ve Ersanik köylerinde su meselesi yüzünden Rami isimli Kürd ile kardeşi Kop karyesi Ermenileri üzerine hücum ederek nahiyeye müdürü hazır olduğu halde Haço isimli Ermeni'yi katli ve Köy reisi Porto Ağa'yı ve diğerlerini yaralayıp kaçırmışlardır. Rami yakalanmış ise de azmettirici olan Hacı Kayan ve diğer failler serbest gezmektedir. Nahiyeye müdürü suçluları yakalayacak yerde bazı Ermenileri hükümet konağı üzerine hücum ettikleri gerekçesiyle tutuklamıştır. BOA. DH. SYS 71-3-1-1, 20 Eylül 1326 (2 Eylül 1910)

46 BOA. DH. SYS 106-1 1-4, 23 Teşrinievvel 1328 (5 Kasım 1912)

47 BOA. DH. SYS 118-13, 24 Şubat 1328 (9 Mart 1913)

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Ermeniler hakkında icra edilen öldürme, yaralama, gasp, kız ve kadın kaçırma olaylarına dair Ermeni Patrikhanesi tarafından Dahiliye ve Adliye nezaretleriyle Sadarete 1908 yılında 13 adet, 1909 yılında 4 adet, 1910 yılında 28 adet ve 1911 yılında 35 adet tahrir ve muhtıra sunulmuştur.⁴⁸ Yukarıda da belirtildiği gibi bunlar sadece öldürme değil, gasp, kız kaçırma ve yaralama olaylarını da içermekte ve bütün Anadolu'yu kapsamaktadır.⁴⁹

Ermenilere karşı işlenen cinayetlerin artması, bu cinayetler hakkında Ermeni mebusların bilgi istemesi, Ermenilerin iddia ettiği rakamların ne derece doğru olduğunun anlaşılması ve bu konularda doğru izahatta bulunabilmek için Dahiliye Nezareti 2 Haziran 1328 (15 Ekim 1912) tarihinde Sivas, Erzurum, Van, Bitlis, Mamuratülaziz, Diyarbakır, Adana, Halep vilayetlerine bir yazı göndererek son üç ay zarfında Ermeniler aleyhinde kaç tane öldürme ve yaralama hadisesi meydana geldiği ve bu cinayetler hangi kazada hangi köyde vaki olduğu ve bu cinayetlerin işlenme sebebinin neler olduğu, cinayetin faillerinden hangileri tutuklanıp hangileri tutuklanmadığı, bunlar hakkında ne gibi tedbirler alındığına dair bilgi istemiştir.⁵⁰

Bu dönemde Ermeniler tarafından da Müslümanlara karşı zaman zaman saldırılar olmaktadır. Mesela Bitlis'in Kekan karyesinden iki Ermeni Şirvanlı Derviş isimli kişiyi yaralayarak katl etmişlerdir. Katillerin yakalanması üzerine Siirt Ermeni Murahhaslığı güya Kekan köyünde Ermenilerin tehdit edildiğini ve korkutulduğunu belirterek cinayetin üzerini örtmeye çalışmıştır.⁵¹ Gevar kazasının Cuyuban köyü ahalisinden Hasan oğlu Ali ve arkadaşları Nukruh dağında koyunlarını otlatırlarken silahlı bir Ermeni çetesinin saldırısına uğrayarak yaralanmış Abdullah isimli kişi kaybolup haber alınamamış ve koyunları da Ermeniler tarafından gasp edilmiştir.⁵²

Kürt ahalinin büyük çoğunluğu bu gibi olaylara rıza göstermemektedir. Ermenilere karşı cinayet işleyen bir kısım katiller aileleri ve akrabaları tarafından yakalanarak güvenlik güçlerine teslim edilmiştir. Mesela Hizan'da Darması köyü civarında aralarında meydana gelen bir tartışma neticesinde üç Ermeni ile bir mühtediye tüfekle katleden Tahir oğlu Mir'an, daha sonra Babası Tahir Ağa tarafından güvenlik güçlerine teslim edilmiştir.⁵³

48 BOA. DH. SYS 71-1 3-3 23 Nisan 1328 (6 Mayıs 1912)

49 Ermeni Patrikliği'nin şikayetine göre Gevaş'ın Karçkan nahiyesi havalisinde 1912 yılı Nisan ayında 4 Ermeni öldürülmüş bir kişi de yaralanmıştır. Van Vilayeti'nden alınan bilgilere göre Ermenilerin sakin olduğu yedi vilayette son altı ay zarfında (Mart-Eylül 1912) yalnız 18 katl vuku bulmuş ve bu cinayetler de siyasi mahiyetli cinayetler olmayıp şahsi sebeplerden dolayıdır. Diğer suç vakaları ise hayvan gaspı, yaralama ve öldürme maksadıyla silah göstermek ve kız kaçırmak gibi âdi suçlardır. BOA. DH. SYS 71-1-3-4, 3 Teşrinievvel 1328 (16 Ekim 1912)

50 BOA. DH. SYS 106-2 1-1, 2 Haziran 1328 (15 Haziran 1912); Bitlis Vilayeti'nden bu konuda gelen cevaba göre 1328 senesi Mart'ından Haziran ayına kadar (Mart-Haziran 1912) üç ay zarfında Bitlis Vilayeti dahilinde 28 katl, 5 cerh, 4 fiile tasaddi, 1 işkence, 5 hücum ve silah kullanma, 1 kız kaçırma, 4 yangın, 6 hırsızlık, 1 gasp, 1 çocuk düşürme, 2 rüşvet, 2 silah gösterme, 2 izale-i bıkır toplam 71 olay olup bunların 3 ü Bitlis, 3 ü Ahlat, 7 si Hizan, 4'ü Mutiki, 22'si Siird, 7'si Genç, 26'sı Muş dahilinde olmuştur. Bu olayların faillerinden 214 kişiden müslim gayr-ı müslim 98i yakalanarak adliyeye sevk edilmiş, diğerleri vilayet dağlık taşlık olması ve zabtiye kuvvetinin yetersizliği dolayısıyla henüz yakalanamamış ise de takibat sürmektedir. Bu olaylardan zarar görenlerin 44 ü Müslüman, 21 i gayr-ı müslimdir. Bir önceki sene 125'i katl olmak üzere aynı vukuat 485'i bulmuştur. BOA. DH. SYS 106-2 1-1, 14 Haziran 1328 (27 Haziran 1912)

51 BOA. DH. SYS 106-2-1-2, 13 Teşrinievvel 1328 (26 Ekim 1912)

52 BOA. DH. H 55-29

53 BOA. DH. SYS 71-3-1-1, 26 Şubat 1326 (11 Mart 1911)

Kürtler yaşadıkları bölgenin tarıma elverişli olmaması, arazinin sarp ve dağlık olması ve aşiretler halinde yaşamaları gibi sebeplerden dolayı sert mizaca sahip kişilerdir. Aşiret yapısı sebebiyle Kürt aşiretleri Ermenilerden daha çok birbirleriyle çatışmışlardır. Bu hakikati Van Valisi Ahmed İzzet Bey “*Burada durum İstanbul’da anlatıldığı ve yabancı ülkelere aksettirildiği gibi sadece Kürtlerin Ermenilere tasallutu şeklinde değildir. Kürdün Kürde ve hatta Ermeni’nin Ermeni’ye tecavüzü ve birbirlerinden şikayeti dahi çoktur.*”⁵⁴ cümlesiyle dile getirmektedir. Bitlis Vilayeti’nden gelen bir yazıda da Kürtler tarafından Ermenilere karşı işlenen çoğu cinayetin milliyet davasından değil anlaşmazlık ve şahsi kırgınlıklar sebebiyle meydana geldiği ve bu gibi olayların yalnız Müslümanlarla Ermeniler arasında değil Müslümanların kendi aralarında yaşandığı belirtilmektedir.⁵⁵

Eşkîyalar

İttihat ve Terakki yönetiminin Ermenilere yaklaşımı ve bu yaklaşımın Kürtler tarafından algılanışı bölgede çok uzun zamandan beri faaliyet gösteren çetelerin daha rahat hareket etmelerine sebep oldu. Bazı Kürt aşiretleri ellerindeki malların ve itibarların kaybindan dolayı 1910 yılından itibaren harekete geçerek hükümet ve Ermeniler aleyhinde faaliyetlere başladılar. II. Meşrutiyet döneminde Kürtlerle Ermeniler arasında meydana gelen çatışmalarda ve bölgedeki asayişin ihlalinde en etkin rol oynayanlar eşkıyalarıdır. Burada belirtilmesi gereken en önemli husus bahsedilen eşkıyaların sadece Ermenilere değil bölgedeki bütün halka ve devlet güçlerine zarar veriyor olmasıdır. Bir başka husus ise bu kişilerin bazılarının aslında eşkıya olmayıp hükümetin yanlış uygulamaları neticesinde bu konuma düşmüş olmalarıdır. Dönemin en meşhur Kürt eşkıyaları şunlardır:

Van: Said Ali, Said, Mir Muhi, Mahmi, Mahe, Semiko, Şakir, Cafer, Kadir

Muş: Musa, Kasım, Halil

Bitlis: Beşare Çeto, Tahir Ağa⁵⁶

Ermeniler de en çok bu eşkıyalardan ve bunların yakalanması için devlet güçlerince ciddi takibat yapılmadığından şikâyetçidirler. Ermeni Patrikliği 2 Kanunuevvel 1328 (15 Aralık 1912) Harbiye nezaretine gönderdiği taktırde katl, gasb, yağma ve ırz ve namusa tecavüz gibi suçları işleyip halen serbestçe dolaşan eşkıya hakkında ciddi bir takibat yapılmadığından şikâyetçidir. Van’da Said, Semiko, Mir Muhi, Seyyid Ali, Mahe, Mahmi, Bitlis’te Beşare Çeto ve Muş’ta Musa ve Kasım, Tahir Ağa gibi “nice canlar yakmış ve hânumanlar harab etmiş eşkıyanın” hiçbirinin yakalanamadıklarını, bunların yakalanması için askeriyenin yardımına ihtiyaç duyulduğunu belirtmişlerdir. Harbiye nezareti bu konu mülkiyeyi ilgilendirdiği için meseleyi Dahiliye Nezereti’ne havale etmiştir.⁵⁷ Daha sonra durumun nazik bir hal alması üzerine eşkıya takibi için bölgeye askerî müfrezeler gönderilmiştir.

54 BOA. DH. SYS 71-1-3-4

55 BOA. DH. SYS 106-2-1-2, 12 Teşrinisani 1328 (25 Kasım 1912)

56 BOA; DH. SYS 106-1 1-4

57 BOA. DH. SYS 106-1 1-4, 2 Kanunuevvel 1328 (15 Aralık 1914)

Ermenilere karşı cinayet işleyen eşkiyalardan bazıları akrabaları ya da diğer aşiretler tarafından cezalandırılmış ya da kanuna teslim edilmiştir. Daha önce Silvanlı Mardo isimli Ermeniye katleden ve Sason'da bir düğün halkını basıp Beşirli bir Ermenin karısını kaçırmış olan Garzan'ın Celedkan köyünden Reşkonan aşiretinden Nağmoriş isimli eşkiya daha önce kaçırdığı bir Ermeni kızını Ermeniler tekrar alarak başkasına nikahlamalarından dolayı Ermenilere adavet beslemiş ve çoğunlukla Ermeniler üzerine taarruz etmiştir. Bu eşkiya biraderinin çadırında olduğu haber alınıp hane halkının yardımıyla jandarma tarafından canlı olarak yakalanmış kaçırdığı Ermeni kadın da beraberinde bulunmuştur.⁵⁸

Erciş'in Zekzek köyü ahalisinden 4 Ermeniye katil edip yedi baş öküzünü gasp ile İran'a firar eden daha sonra tekrar şekavet için Osmanlı topraklarına gelen Şaki İsa Mürid Haydaranlı Aşireti Reisi Mehmed Sıddık Bey'in oğlu Hasan Bey tarafından Beram hududunda öldürülmüştür.⁵⁹

Mir Muhi ve Said Çeteleri

Mir Muhi Giradi Aşireti Reisi Şakir Ağa'nın yeğeni idi, II. Meşrutiyet sonrası hükümetle Ermeniler arasındaki işbirliğini protesto ederek çete kurmuş ve Ermenilere karşı kin ve intikam duyguları ile isyan bayrağını çekmişti.⁶⁰ Said Bedirhanlı sülalesinden Eyüphan'ın oğlu idi. Said Rus elçisinin yardımıyla Rusya'ya kaçmış, Rusların direktifleriyle Güney Azerbaycan'ın Kürtlerle meskun bölgelerinde faaliyetlere başlamıştı.⁶¹

Ermenilerin en çok şikâyetçi olduğu ve Ermenilere en çok zarar veren Mir Muhi ve Said çeteleriydi. Bu çeteler devlet güçleri tarafından çok sıkı takibata uğramalarına rağmen ele geçirilememiştir. Bunlar takibata uğradıkça İran'a iltica etmişlerdir. Ayrıca arazinin dağlık olması, eşkiyanın tamamen atlı olması ve bölgedeki Kürt aşiretleri ve ahali tarafından himaye edilmesi nedeniyle bir türlü yakalanamamıştır. Bir kısım Kürt ahali hükümetin Ermenilerin ağzıyla ve onların istekleri doğrultusunda hareket ettiğini ve Ermenilere karşı pozitif ayrımcılık yapıldığını düşündüklerini için eşkiyaya destek vermişlerdir. Bir kısım ahali de canını kurtarmak için eşkiyaya yardım ve yataklık etmeye mecbur kalmıştır.

Van Valisi İsmail Hakkı Bey'e göre devletin eşkiya takibatında başarısız olmasının diğer sebepleri ise vilayetteki jandarmanın inzibat ve takip görevini yapmak için hem sayı olarak hem de nitelik olarak yetersizliği, eşkiyaya yataklıktan dolayı adliyeye sevk edilenlerin layık oldukları cezayı görmeden birkaç gün sonra tahliye edilmeleri, yerli nahiye müdürlerinin halktan yana olması ve birçok yerde telgraf hatlarının bulunmaması dolayısıyla istihbaratın yetersiz kalmasıdır.⁶²

İsmail Hakkı Bey Dahiliye Nezareti'ne yazdığı 21 Ağustos 1328 (3 Eylül 1912) tarihli iki farklı şifrede Said ve Mir Muhi ve çeteleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

58 BOA. DH. SYS 71-1 3-4, 5 Kanunusani 1327 (18 Ocak 1912)

59 BOA. DH. SYS 71-2- 3, 14 Teşrinisani 1328 (27 Kasım 1912)

60 Fatih Ünal, *a.g.m.*, s. 101

61 Fatih Ünal, *a.g.m.*, s. 95

62 BOA. DH.SYS 106-2 1-1, 21 Ağustos 1328 (3 Eylül 1912)

“Şaki Said dört beş seneden beri şekavet etmekte ve sıkıştıkça İran sınırında üç saat mesafede Mehoz köyünde ikamet ve istirahat etmektedir. Benim bu vilayette göreve başladığım günden itibaren Şaki Said avanesinden on sekiz kişi tutuklanıp adliyeye sevk edilmiştir.

Şaki Said hükümetin bir haksız muamelesi neticesi olarak şekavet vadisine sapmıştır. İslam ahali arasında hükümetin Ermenilerin *ictihad ve gayretine göre hareket ettiği yönünde bir görüş olduğundan, eşkıyalar Müslüman köylerin çoğunda muavenet ve himayet görmektedir. Eşkıyalar bizim tarafta barınamayacaklarını anlayınca İran hududuna geçerek kurtulmaya muvaffak olmaktadırlar.*

Sekiz dokuz senedir şekavet eden ve Şatak kazası dâhilinde cinayetler işleyen ve bilhassa Ermenilere karşı tecavüzatta bulunan Mir Muhi dahi bunca takibat ve gayrete rağmen yakalanamamıştır. Ödemiş'te Çakırcalı ne ederse Şatak ve Nordoz taraflarında Mir Muhi aynı haldedir. Şaki Said ile Mahmi Kabas çeteleri de bundan farksızdır.

Şatak kazasının Kuris karyesinde Mir Muhi ve avanesi tarafından yapılan saldırıda biri kadın 4 Ermeni katl ve üç Ermeni kadını ile bir Müslüman erkek yaralanmıştır. Sekiz dokuz seneden beri şekavette gezen ve en ziyade Ermenilere tecavüz eden Mir Muhi'nin mensup olduğu Keradi Aşireti'nden muavenet görmesi sebebiyle şimdiye kadar tutuklanamamıştır. Jandarma müfrezeleriyle Hakkari Mutasarrıfı Cevdet Bey yirmi beş günden beri takipte bulunuyor. Dün de yataklık eden iki ağa tutuklanıp adliyeye teslim edilmiştir. Şakinin takibiyle beraber yataklık edenleri de temizlemek gerekmektedir. Mir Muhi bölgede daha fazla barınamayacağından İran hududunda şekavet yatağı olan Katur'da Semiko'nun yanına sığınmıştır.”⁶³

İsmail Hakkı Bey Dahiliye Nezareti'nden Şatak ve Gevaş dahilinde idare-i örfiye ilanına müsaade edilmesini talep etmiştir. Aynı belgenin arkasına Dahiliye Nezareti tarafından özetle şöyle yazılmıştır:

“Bir eşkıyanın yakalanması için idare-i örfiyenin ilanı Kanun-ı Esasi hükümleriyle uyuşmamaktadır. Çeteler Kanunu'nun tatbikine de gerek yoktur. Eşkıyanın takibine nerelerde dolaştığının nerelerde gizlendiği hakkında istihbarî bilgiler toplanmalıdır. Eşkıyanın canlı ya da ölü yakalanması için gerekli gayret gösterilmelidir.”⁶⁴

Ermeni Patrikliği'nin bildirdiğine göre Ağustos 1328'te Şatak ve Gevaş kazalarında ikişer ve Reşadiye'de üç toplam yedi Ermeni katl edilmiş ve havalide eşkıyalık yapan Said ve Mir Muhi çeteleri faaliyete başlayıp kurtuluş fidyesi almak için ahalden bazılarını dağa kaldırmışlardır. Hükümet güçleri gerekli tedbirleri almasına rağmen bu eşkıyaları yakalamakta başarılı olamamıştır.⁶⁵ Ermeni Patrikliği'nin esas şikayeti öteden beri o havalide eşkıyalık yapan Said ve Mir Muhi çetelerinin bir türlü yakalanmamasıdır. Bunların tecavüzleri yüzünden o havalide asayiş hakikaten sekteye uğramıştır. Ermeni Patrikliği Bitlis vilayetinde Musa ve Kasım beylerden Van vilayetinde ise Şaki Said ve Mir Muhi'den şikayetçi olmuşlardır.

63 BOA. DH.SYS 106-2 1-1, 21 Ağustos 1328 (3 Eylül 1912)

64 BOA. DH.SYS 106-2 1-1, 21 Ağustos 1328 (3 Eylül 1912)

65 BOA. DH. SYS 71-2-3, 14 Ağustos 1328 (27 Ağustos 1912)

Mir Muhi çetesi etraftan katılımlarla günden güne güç kazanmıştır. Mesela Keravi aşiretinden Şeyh Hani köyünden Ubeyd ve Hacı isimli kişiler Şatak kazasının Kuris karyesinde Nersis isimli bir Ermeniye katil edip daha sonra firar ederek Mih Muhi çetesine ilhak etmişlerdir. Ertesi akşam saat on ikide Mir Muhi kırk beş kadar adamıyla tekrar Kuris köyünü basıp biri kadın olmak üzere 4 Ermeniye katil ve üç kadını yaralamışlardır.⁶⁶

Mir Muhi ve Said isimli eşkıyaları öldürmek için bazı kişiler gizlice müracaatta bulunmuşlar bu kişilere taahhütlerini yerine getirmeleri durumunda verilmek ve şimdiye kadar yaptıkları masrafları karşılamak üzere bin lira ikramiye tahsis olunması düşünülmüş ise de hükümetin şanına layık olmadığı gerekçesiyle bundan vazgeçilerek takibatın şiddetlendirilmesi yoluna gidilmiştir.⁶⁷ Van ve Bitlis bölgelerinde eşkıyalık yapan Mir Muhi ve Said çetelerine Başkale Kumandanı Cevdet Bey idaresindeki müfrezeler tarafından takibat yapılmış çeteler İran tarafında sınıra üç saat mesafede Mahor köyüne firar etmişlerdir. Bu çetelere Mokori Aşireti Reisi Binbaşı Necib Ağa ile Nekori Reisi Kaymakam Hüseyin Bey yataklık yapmışlar ve İran tarafına geçmelerine yardımda bulunmuşlardır. Yataklık yapan bu kişiler tutuklanarak Divan-ı Harbe sevk edilmişlerdir.⁶⁸ Bu kişiler resmi üniformalıdır ve rütbelerinden Hamidiye Alayları komutanları oldukları anlaşılmaktadır.

Mir Muhi ve Said çeteleri kendilerini takip eden Hakkâri Mutasarrıfı Cevdet Bey kumandasındaki on birinci kolordu müfrezelerini pusuya düşürerek bir subay ile on askeri şehit etmişler daha sonra eşkıya birlikleri İran sınırına geçerek takibattan kurtulmuştur. Bu şekilde icra edilen takibat ve yapılan fedakarlıklar neticesiz kalmıştır.⁶⁹ Bu iki çeteye karşı iki aydır yapılan takibatın semeresiz kalmasında her iki çetenin de çoğunlukla küçük çaplı Rus mavzerleri kullanması, takibat yapan jandarmanın elinde bulunan büyük çaplı mavzerlerin tesir ve nüfuz itibarıyla eşkıyanın elindeki silahtan aşağı olması etkili olmuştur.⁷⁰

Hariciye Nezareti, Mir Muhi ve Said'in iadesi için İran hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Fakat bu teşebbüsler İran hükümetinin tavrı nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. İran hükümeti Mir Muhi'nin İran tebaasından olduğunu ve hakkında olan şikâyetin açıkça belirtilmesini, Said'in ise İran'ın Azerbaycan bölgesinde olduğuna dair hiçbir emare bulunmadığını fakat aranması için gerekli emirlerin verildiğini ifade etmiştir.⁷¹

11. Kolordu Kumandanlığından gelen 14 Teşrinisani 1328 tarihli tezkerede Mir Muhi ve Said çetelerinin İran'dan Osmanlı memleketine girişleri daima Naur Boğazı ve civarındaki derelerden vuku bulmakta olduğundan İran hududuyla geçiş bölgeleri olan Rışkan Karyesi, Kurican Boğazı, Şerefhane'ye yirmi beş otuzar kişilik birlikler yerleştirilmesi teklif edilmektedir. Çünkü altı aydan beri buralarda asker perişan olmuştur ve bu asker kış mevsiminde evsiz ve sıcak yemeksiz barınamayacaktır.⁷²

66 BOA. DH. SYS 106-1 1-1, 17 Ağustos 1328 (30 Ağustos 1912)

67 BOA. DH. SYS 106-1 1-4, 22 Eylül 1328 (5 Ekim 1912)

68 11. Kolordu'dan gelen yazı için bkz. BOA. DH. SYS 106-1 1-4, 22 Eylül 1328 (5 Ekim 1912)

69 BOA. DH. SYS 71-1 3-4

70 Bunun üzerine Dahiliye Nezareti Hariciye Nezaretine 30 kadar Rus mavzeri verilmesi için 9 Ağustos 1328 (22 Ağustos 1912) tarihinde yazı göndermiştir. BOA. DH. SYS 106-1-1-1, Bkz. 6 ve 9 Ağustos 1328 tarihli yazılar.

71 BOA. DH. SYS 106-2 1-2, 14 Şubat 1328, (27 Şubat 1913)

72 BOA. DH. SYS 106-1 1-4, 14 Teşrinisani 1328 (27 Kasım 1912)

Mir Muhi çetesinin 1913 yılında da faaliyetine devam ettiğini görmekteyiz. Van valisinin 29 Nisan 1329 (12 Mayıs 1913) tarihli şifrede bildirdiğine göre Mir Muhi 28 Nisan gecesi Zeydan köyünü muhasara edip köyde koyun hariç, at, tüfek, ev eşyası ne varsa yağmalamış gece saat sekiz raddelerinde Paçanda'da elli neferlik seyyar jandarma müfrezesiyle çatışmaya girmiş, Hoşab'dan jandarmanın imdadına kuvvet gönderilmiştir. Yaşanan çatışmada bir jandarma şehit edilmiştir. Van Vali vekilinden alınan 30 Nisan tarihli telgrafta ise bu gidişle saldırıların artacağı ve vilayetin eşkiya yatağına döneceği belirtilmiştir. Çünkü vilayetin demiryolu gibi ulaşım imkânları olmadığı gibi çoğu yerde telgraf hattı da yoktur.⁷³

Mahmi Kabas

Ermenilere en çok zarar veren çetelerden biri şaki Mahmi Kabas ile oğlu İbrahim ve biraderleri çetesidir. Bunlar Bitlis ile Van vilayetleri arasında dolaşarak bu şekilde yakalanmaktan kurtulmuşlar ve bunca takibata rağmen ele geçirilememişlerdir.⁷⁴ Van Valisi İsmail Hakkı Bey Mahmi Kabas hakkında özetle şu bilgileri vermektedir:

*"Gevaş kazası dâhilinde ve arasına Gevaş'ın Reşadiye nahiyesiyle Bitlis'e bağlı Hizan kazasının Karkar deresinde senelerden beri dolaşıp şekavet yapan Mahmi Kabas ile oğlu İbrahim çetesi mevcudu sekiz on kişi kadardır. Ahali arasında o kadar ehemmiyetli olmamakla beraber rüesâsı dessay ve hilekar ve aynı zamanda pek ziyade hunhar olan mezkur çete efradı fırsat buldukça bilhassa Ermenilere karşı tecavüz etmektedir. Van vilayeti dahilinde ika ettiği bir cinayeti müteakib Bitlis'e ve Bitlis'te işlediği bir cinayetten sonra Van vilayetine geçerek kendisini şimdiye kadar gizlemeyi başarmıştır. Bu çetenin yakalanması için 30 kişilik bir müfreze Reşadiye dâhilinde dolaşmaktadır. Şaki-i merkum tarafından Hristiyanlara karşı vukua gelen tecavüzün sevk-i taassup ve cehaletle İslamlar tarafından nazar-ı hoşnudî ile karşılanması şakilerin cesaretini arttırmakta ve her yerde kendilerine sığınak melce bulmalarına sebep olmaktadır bu yüzden takibat semeresiz kalmaktadır."*⁷⁵

Pelli köyünü basan Mahmi Kabas çetesi fidye almak emeliyle dört Ermeni'yi dağa kaldırıp birini salıvermişler ve üzerlerine gelinecek olursa üç diğer üçünü öldüreceklerini bildirmişlerdir. Bu haber alındıktan sonra Ermenilerin kurtarılması ve eşkiyanın ölü ya da diri ele geçirilmesi için gerekli emirler verilmiştir. Ertesi gün Pelli Köyü'nden Keşişoğlu Hasdur ve biraderi Agop ile Naykanis köyünden Artin, Gevaş'ın Peyedin isimli mahallinde ölü olarak bulunmuştur. Gevaş kaymakamı bir nizamiye müfrezesiyle takibata başlanmış ise de eşkiya İran'ın Katur isimli mahallinde Semiko isimli şakiye sığınmışlar ve bu kişi tarafından himaye ve yardım görmüşlerdir.⁷⁶

Şaki Mahmi Kabas Pelli köyünde üç Ermeni'yi öldürüp birinin üzerine hükümete mesaj vermek için aşağıdaki mektubu bırakmıştır. Bu mektup aynı zamanda eşkiyanın müdafaasıdır. Mahmi Kabas 28 Mart 1328 (10 Nisan 1912) tarihinde Van'da Serkiz isimli bir Ermeni tarafından şehid edilen jandarma askerinin intikamını aldığını, Ermenilerin uhuvvet ve müsavata aykırı davrandıklarını, hükümetin Ermeniler'e karşı pozitif ayrımcılık yaptığını,

73 Van Vilayeti'nden gelen 29 ve 30 Nisan 1329 tarihli yazılar için bkz. BOA. DH. SYS, 106-1-1-4,

74 BOA. DH. SYS 106-2 1-1, 21 Ağustos 1328

75 BOA. DH. SYS 106-1 1-1, 12 Ağustos 1328

76 BOA. DH. SYS 71-2- 3, 5 Ağustos 1325

Kürtlerin ileri gelenlerini tutuklayıp fakat Ermenilere dokunmadığını, Ermenilerin yirmi sekiz adet Müslümanı öldürdüğünü bundan sonra kendisinin de öldürülen her Müslümana bedel on Ermeni'yi öldüreceğini belirtmektedir. Mektubun orijinal metni şu şekildedir:

“Âlâ cenâb muhabbetlü rıfatlu Vali Paşa'ya mahsus selam ederim. Binbaşı, yüzbaşı, mülazım, çavuş, onbaşı her ne kadar varise mahsus selam ederim.

Size malum olsun ki zabtiyenin hayfı aldım. Bundan sonra ne kadar elimize geldiyse vuracağız. Ol kadar ola ki bir garip zaptiyeye vilayetde bir pohlı tıga vura devletin namusuna tohunmas. Sizde iman yokdur, vicdan yokdur. Devlet adalet didi İrmeniler adavet itdiler. Müsavat didi onar siyaset itdiler. Uhuvvet didi onar husumet itdiler. Kabul değildir, hâni hükümet yokdur, biz de âhir vilayete müracaat ideriz. Ve eğer sormadıysa biz de bir şey buluruz. Niçün devletin buyurduğunu yalan idisiz. Para için terk idisiz. Dini tenezzül itmeğe çalışısiz. Devlet müsavat demüş ki beranber tutasız. Şimdi Şakir Ağa'yı mahbus idirsiz Mir Muhi için. Niçün Hristiyanın büyükleri tutmasız, Müsavat böyledir elverir? Hürriyetten sonra bah ne icad ediler. Var yirmi sekiz adam ahali bu kıyafetde vurdular. Dimek bizi kıracaısız müsavat böle icra olur? Bir tene İslam [telef olduğu on tane uracağız]”⁷⁷

Olaydan sonra Van valiliği tarafından yapılan tahkikatta 20 neferlik bir Ermeni eşkıyasının dağlarda dolaştığının haber alındığı, öldürülen Ermenilerin üzerinde yazan varakanın içeriği Ermenilerden Müslümanlara bir tecavüz vuku bulursa bir İslama bedel on Ermenin katl edileceği ve Pelli civarında katledilen üç Ermenin 28 Mart 1328 tarihinde Van Kasabası dâhilinde Bulgaryalı Serkez namında bir Ermeni tarafından katlolunan jandarmanın intikamı olmak üzere öldürüldüğünü ve zımnen Ermenilere husumeti mübeyyin ve muhtevi olduğu bildirilmiştir.⁷⁸

Ermeniler'in Şikayetleri ve Amaçları

Ermeniler, bölgede kendilerine karşı işlenen cinayet, yaralama, kaçırma ve gasp olaylarının devam etmesi, mahalli hükümetin suçluları yakalamakta gevşek davranması, Ermenilerin müracaat ve şikâyetlerinin yerel idareler tarafından dikkate alınmaması, Müslümanlar tarafından dinî inançlarına saygı gösterilmemesi gibi konulardan şikâyet etmektedirler.⁷⁹

77 BOA. DH. SYS 71-1 3-4, 2 Ağustos 1328 (15 Ağustos 1912), Bu mektubun imlası ve dili bozuk olduğu için Dahiliye Nezareti Van Vilayet'inden bu mektubun tercüme edilmesini istemiştir. Mektubun tercüme edilmiş sureti şu şekildedir: Hulusa: Pelli'de katl olunan üç Ermeni üzerinde bulunan varakanın suretidir.

Âlâ cenâb muhabbetlü rıfatlu Vali Paşa'ya mahsus selam ederim. Binbaşı, yüzbaşı, mülazım, çavuş, onbaşı her ne kadar varise mahsus selam ederim. Size malum olsun ki zabtiyenin hayfını aldım. Bundan sonra ne kadar elimize geldiyse vuracağız. Ol kadar ola ki bir garip zaptiyeyi vilayetde bir boklu tıga «çocuk» vura devletin namusuna dokunmaz. Sizde iman yokdur, vicdan yokdur. Devlet adalet dedi Ermeniler adavet itdiler. Müsavat dedi onlar siyaset itdiler. Uhuvvet dedi onlar husumet itdiler. Kabul değildir, hükümet yokdur, biz de âhar vilayete müracaat ederiz. Ve eğer sormadıysa biz de bir şey buluruz. Niçün devletin buyurduğunu yalan ediyorsunuz. Para için terk ediyorsunuz. Dini tenezzül ettirmeğe çalışıyorsunuz. Devlet müsavat demiş ki beraber tutasınız. Şimdi Şakir Ağa'yı mahbus ediyorsunuz Mir Muhi için, niçün Hristiyanın büyüklerini tutmazsınız. Müsavat böyledir elverir hürriyetten sonra bak neler icad etdiler. Ve reaya yirmi sekiz adam ahali bu kıyafetde vurdular. Dimek bizi kıracaısız müsavat böyle icab eder? Bir tane islam telef olduğu on tane uracağız. BOA. BEO 4096-307165-2, 25 Eylül 1328 (8 Ekim 1912)

78 Van Vilayeti'nden alınan 28 Temmuz ve 2 Ağustos 1328 (15 Ağustos 1912) tarihli şifreler için bkz. BOA. DH.SYS 106-1-1-1

79 Muş Ermeni Murahhasası tarafından 18 Eylül 1326'da Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta Ermenilerin

Vilayet ve kazalardaki Ermeni Murahhasaları bölgede en küçük bir olayı dahi İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi'ne şikâyet etmektedir. Ermeni Patrikhanesi de bu şikâyetleri Adliye ve Mezahib ve Dahiliye Nezaretleri ile Sadarete iletmektedir. Ermeni Patrikliği'nin başvurusu üzerine Dahiliye Nezareti'nden Erzurum, Bitlis, Van ve Diyarbakır gibi vilayetlerin valilerine Ermenilerin şikâyetçi olduğu hususların tahkik edilmesi için yazı gönderilmektedir. Ermenilerin yaptığı şikâyetlerin haklılık payı olmakla beraber bir kısmı abartılı bir kısmı ise asılsızdır.⁸⁰ Bölge idarecilerinin en çok rahatsız olduğu konu Ermeniler'in bu şekil maksatlı ve asılsız iddialarıdır. Örneğin Muş Mebusu Kigam 4 Kanunuevvel 1327 (17 Aralık 1911) tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yazdığı telgrafta şöyle şikâyetinde bulunmaktadır:

“Muş'tan şimdi aldığım telgraf mücebince hükümet-i mahalliye tedabir-i lazımeğe tevessül etmediğinden katl, sirkat ve sair vukuatlar devam etmektedir ve ahali dehşettedir. Temin-i asayiş zımında evamir-i katiyye-i şedîdenin ihsan buyurulmasını istirham ederim.”⁸¹

Bitlis Valiliği'nden bu ithamlara karşı 10 Kanunuevvel 1327 (23 Aralık 1911) tarihinde gelen cevapta şöyle denmektedir:

“20 gündür Muş dâhilinde vukuat olmayıp yalnız beş altı gün evvel Muş kasabası dahilinde bir karı cerh edilmiş ise mütecasirleri der-akab tutularak adliyeye verildi ve muhbirlerin beyan eyledikleri katl ve sirkatlerin mahal ve zaman-ı vukuu ve mütecasirleri gösterilmediğinden bir muamele yapılamayacaktır.”⁸²

Ermeni Patrikhanesi'nin Kürtler tarafından öldürülen Refail'in cenazesi için Hizan'dan Gevaş'a gelen iki bin Ermeni köylüsünün eşkıya korkusundan dolayı memleketlerine dönemedikleri yolundaki şikâyeti üzerine Van Valisi Ahmed İzzet Dahiliye Nezareti'ne yazdığı 2 Teşrinisani 1328 (15 Kasım 1912) tarihli yazısında kızgınlığını şöyle dile getirmektedir:

“Demek ki maruzatım okunmuyor, yahud ciddiyetine itimad buyurulmuyor. Ne iki bin köylünün geldiğinin aslı vardır ve ne de köyüne avdet cesaret edemeyen el-yevm burada bir tek köylü mevcuttur. Bunlar burayı asayişsiz göstermek isteyen netice-i tezvirat ve tertibatıdır ki bunu burada bilmeyen kalmamıştır. Maktul Refailin cesedi ile gelen köylüler ancak iki yüz kadardır onlar da cenazeyi defni müteakib kendiliklerinden dağıldılar. Bitlis'e ait olanlar da

rahatsız olduğu hususlar şöyle dile getirilmektedir: “İstibdad misillü kuralarda katl, harik ve sirkat devam ediyor. Muhafaza-i asayiş hükümetin taht-ı mecburiyetinde iken mutasarrıfa olan müracaatlarımız semeresiz kalıyor. Hırsızlar tahkikat yapılmadan polis idaresince salıveriliyor. Çarşıda Ermenilerin haç ve mezhebi ve her bir âyin-i mukaddeseleri tahkir ediliyor. Ahval-i maruzeye karşı itminan-ı ahali selb olmaktadır. Tedabir-i müessirenin icrası müsterhamdır.” BOA. DH. SYS 71-3-1-1, 18 Eylül 1326 (1 Ekim 1910), Siirt sancağı Ermeni milleti namına Karabet, Basmacıyan, Kigorkyan, Nazerkanyan, Bogos, Kerim, Ohan, İbrahim, Körkis, Dikran, Mansur, Selmo, Murad, Gazar ve sairleri imzasıyla 27 Mayıs 1327 (9 Haziran 1911) tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta şöyle denmektedir: “Buralarda meşrutiyete rağmen yine Ermenilerin hukuku çiğneniyor. Efradın, murahhasalığın müracaatı dinlenmiyor. Memurların çoğu alenen husumet gösteriyor. Bundan cemaatimiz pek me'yustur. Hükümete müracaat edenler mütenevvi' isnadâtla taziyik ve haps olunuyorlar. Halimize tahammül olunamaz. Şu son istimdadımız dahi müsmir olamayacaksa başımızın çaresine bakılmak üzere acilen emriniz.” BOA. DH. SYS 106-2 1-1, 27 Mayıs 1327 (9 Haziran 1911)

80 Ermeniler Hınıs'da Yahya karyesinden Ali'nin bir Ermeni kızını katl ve mallarını gaspa cüret ettiğini iddia etmişlerdir. Yapılan tahkikat neticesinde Ali'nin kasabanın sükun ve istirahatını ihlal eden biri olduğu fakat isnad edilen katl ve gasp olayının asılsız olduğu ortaya çıkmıştır. BOA. DH. SYS 71-1-3-1, Rebiülahir 1329 (Nisan 1911)

81 BOA. DH. SYS 71-1 3-4, 4 Kanunuevvel 1327 (17 Aralık 1911)

82 BOA. DH. SYS 71-1 3-4, 10 Kanunuevvel 1327 (23 Aralık 1911)

valisine tavsiye-nâme yazıldı."⁸³

Ermeniler gerek Devlet makamlarına yaptıkları şikayetlerle gerekse yurt içinde ve yurt dışında gazetelerde Doğuda Kürtler tarafından Ermenilere katliam yapıldığı izlenimi vererek Ermeniler lehinde kamuoyu oluşturmaya ve bu sayede büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne baskı yapmasını temine çalışmışlardır. Ermenilerin bu şekilde abartılı ve asılsız şikayette bulunmalarının altında yatan bir diğer amaç ise bölgedeki nüfuzlu Kürt beylerini, gücünden çekindikleri ve kendilerine zarar verme ihtimali olan Kürtleri hapis ve sürgün cezalarıyla bölgeden uzaklaştırarak kendi nüfuzlarını arttırmaktır.⁸⁴

Bitlis valisinin bildirdiğine göre vilayeti velveleye verenler menfaatlerini bu yolda temin eden Taşnak komitesidir. Bunlar arasında vilayette nüfuz sahibi kişiler vardır. Ahtamar katogikosu da bu gibi olayların içinde yer almaktadır. Unsurların birliğini ihlal eden hareketleri bunlar yapmaktadır. Bunların amacı bu gibi fesat faaliyetleri ve şikayetlerle bu bölgede bilhassa Van'da örfi idare ilan ettirerek Müslümanların ileri gelenlerinden bir takımını idam ettirmek ya da bölgeden uzaklaştırmak ve Müslümanları hükümetten soğutmaktır. Ortada şikayeti gerektirecek ehemmiyetli bir durum yok iken hükümet de gerekli takibatı yapar iken bunların sürekli abartılı bir şekilde şikayette bulunmaları iyi niyetlerinden kaynaklanmamaktadır.⁸⁵ Van Valisi Ahmed İzzet köylerde yaşayan Ermeni ahalinin "*kendiliklerinden hiçbir fikir imaline muktedir olmayıp merkezdeki reislerinin tasvibat ve tertibatına tabi*" olduklarını ve "*şikayetlere ait bütün işlerin bu azınlık olan hizbin telkinâtıyla*" cereyan ettiğini bildirmektedir.⁸⁶

İstanbul'da Ermenice yayınlanan Aravelk ve Azadamart gazeteleri Doğu Anadolu'da Kürtler tarafından Ermenilere zulüm ve katliam yapıldığına dair maksatlı haberler yapmakta ve bu konuda makaleler yayınlamaktadırlar. Bu tür haberlerle yurt içinde ve yurt dışında Ermeniler lehine kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu gazeteler 1912 yılında her gün birer Türkçe baş makale yayınlamaya başlamışlardı. Örneğin Azadamart Gazetesi'nin 7 Temmuz 1912 tarihli nüshasında "Anadolu-i Şarkî'de Kürdlerin Harekâtı" başlıklı bir makale ve "Anadolu-i Şarkî Ahvalı" başlığı altında Kürtler tarafından Ermenilere karşı vuku bulan suçlar haber yapılmıştır.

Yurtdışındaki Ermeni Kamuoyu

Ermeniler yurt içinde neşriyat ve Patrikhane yoluyla kamuoyu oluşturdukları gibi yurt dışında da gazetelerle ve eylemlerle ve hükümete çektikleri telgraflarla bir taraftan olayları ve hükümeti protesto ederken bir taraftan da dünya kamuoyunda doğuda Ermenilerin Kürtler tarafından zulüm gördüğünü duyurmaya çalışmışlardır.

83 BOA. DH. SYS 106-2-1-1, 2 Teşrinisani 1328 (15 Kasım 1912)

84 Mesela Muş havalisinde katli ve gasp olaylarının devam ettiği ve eşkıyanın taarruzundan ahalinin huzursuz ve endişeli olduğuna dair piskopos Nersis imzasıyla Ermeni Patrikhanesi'ne ve Sadaret'e çekilen telgraf üzerine Bitlis Vilayeti'nden cevaben alınan yazıda o havalide birkaç cinayet olmuş ise de suçlulardan ekserinin tutuklandığı ve diğerlerinin de takibatının sürdüğü bu şikayetlerin Muş Murahhasanesi'nin bir tertibi olduğu ve bundan maksadın daima vilayetin asayişini sekte dar eden Mutki, Mut ve Sason mıntıklarında idare-i örfi ilan ettirmek bu vesile ile oradaki Kürdleri tedip ettirmekten ibaret olduğu belirtilmiştir. BOA. DH. SYS 71-1 3-3, 12 Kanunievvel 1327 (25 Aralık 1911)

85 BOA. DH. SYS 106-2-1-2, 12 Teşrinisani 1328 (25 Kasım 1912)

86 BOA. DH. SYS 71-1 3-4, 9 Teşrinievvel 1328 (22 Kasım 1912)

Paris'te neşrolunan Tan gazetesi Ermeniler lehine yayın yapmaktadır. Tan gazetesinin 4 Teşrinievvel (Ekim) 1912 tarihli nüshasında "Ermenistan'da Türk Şedaidi" başlıklı bir makale yayınlanmıştır. Makalede Kürtlerin Ermenileri katlettiği arazilerini gasp ve mallarını yağmaladığı ve hatta bazı memurların tecavüzcülerle beraber hareket ettiği belirtilmiştir. Bu gazete Paris'te kamuoyu üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır.⁸⁷

Yurt dışındaki Ermeniler düzenledikleri mitinglerle ve hükümete gönderdikleri telgraflarla Doğu Anadolu'da yaşanan olayları protesto etmişlerdir. Sofya'da bulunan Ermeniler 8 Eylül 1912 Pazar günü kilise avlusunda toplanarak Van ve Bitlis'te güya Kürtler tarafın yapılan katliamı kınamak için dükkânlarına siyah bayrak asarak yas tutmuşlardır.⁸⁸

Chicago Ermenileri imzasıyla hükümete gönderilen 30 Eylül 1912 tarihli telgrafta Chicago'daki bütün Ermenilerin toplanarak "Ermenistan'da icra edilen kıtal ve cinayetleri" protesto etmekte ve Osmanlı meşrutiyet hükümetinden bu "mezalime" bir son verilmesini talep etmişlerdir.⁸⁹

Manchester'de bulunan Ermeniler de aynı dönemde bir miting yapmışlar ve Rahib Otocyan imzasıyla hükümete bir telgraf göndermişlerdir. Bu telgrafta "Kanun-ı Esasi'nin mevcudiyetine rağmen Ermenilerle meskun olan vilayetlerde mütemadiyen ve bir sistem dahilinde icra edilegemekte olan ef'al-i vahşiyaneyi" ve hükümetin "harekât-ı lâkaydânesini" protesto etmişler; bu vahşi olayların bir an önce sona erdirilmesi için ciddî ve etkili tedbirlerin alınmasını, cinayetlerin faillerinin cezalandırılmasıyla Kürtlerin ellerindeki silahların toplattırılmasını ve Kanun-ı Esasî'nin ahaliye bahşettiği haklar ile can, mal ve ırz güvenliğinin sağlanmasını talep etmişlerdir.⁹⁰

Arjantin'de ikamet eden Ermeniler Buenos Aires'ten⁹¹ ve Mısır'daki Osmanlı Ermenileri Kahire ve İskenderiye'den hükümete telgraflar göndermişlerdir. Bu telgraflarda da Ermenilere karşı yapılan zulümler kınanmakta, hükümetten bu olaylara karşı tedbir alması istenmektedir. Hükümet bu telgraflara verdiği cevapta Ermenilerin katliama uğradıklarına dair iddiaların mübalağalı olduğunu en ziyade Ermenilerin yaşadığı ve en çok şikayet gelmesi beklenen Bitlis Vilayetinde cinayet vakıalarının son zamanlarda azaldığını, Van vilayetinde birkaç cinayet vakası görülmekle beraber bunların da siyasi sebeplerle olmayıp âdi vakalardan ve eşkıyalardan kaynaklandığını ve Said ve Mir Muhi çetelerinin yakalanması için şiddetli takibatın yapılmakta olduğunu belirtmiştir.⁹²

200 kişilik bir Ermeni komitesinin Rusya üzerinden Osmanlı sınırına tecavüz edecekleri hudud komiserliğinden haber alınmış ve bunların Osmanlı memleketine girmelerine meydan verilmemesi için Petersburg sefaretî tarafından Rusya Hariciye Nezareti nezdinde girişimde bulunulmuştur. Rusya Hariciye Nazırı Sazanof Osmanlı elçisiyle yaptığı görüşmede "Acaba Ermeniler mi Kürtleri, yoksa Kürtler mi Ermenileri katledecektir?" cümlesiyle Kürtlerin

87 BOA. DH.SYS 71-1-3-4, 3 Teşrinievvel 1328 (16 Ekim 1912)

88 BOA. DH SYS 106-2 1-2

89 BOA. DH. SYS 106-1 1-4, 30 Eylül 1912

90 BOA. DH. SYS 106-1 1-4

91 BOA. DH. SYS 106-2 1-2, 20 Teşrinievvel 1328 (2 Kasım 1912)

92 BOA. DH. SYS 106-1 1-4, 23 Eylül 1328

Ermenilere tecavüzde bulduklarını ima etmiş fakat Ermenilerin huduttan geçmemeleri hususunda gerekli emirleri vereceğini bildirmiştir. Sazanof'un böyle bir cümle kullanmış olması Ermeni propagandasının yurt dışındaki etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Dahiliye Nezareti Van, Erzurum, Bitlis, Mamuratülaziz, Diyarbakır ve Sivas vilayetlerine gönderilen 24 Kanunusani 1328 (6 Şubat 1913) tarihli mahrem yazıda Kürtlerle Ermeniler arasında Rusya'nın müdahalesini gerektirecek bir durum meydana gelmemesini ve emniyet ve asayişin muhafazası için gerekenlerin yapılmasını önemle tavsiye etmiştir.⁹³ Osmanlı hükümeti Rusya'nın duruma müdahil olmasından son derece endişe duymuştur. Bu nedenle doğuda Rusya müdahalesine yol açacak olaylara meydan verilmesini istememektedir.

Van valisi Ahmed İzzet'e göre Rusya ya Taşnakların muzır tahrikatını kapılmaş ya da Kürtleri hükümet nazarında suçlu gösterip zan altına aldırıp Kürtlerin devletten yüz çevirmelerini ve bu şekilde Kürtleri kolaylıkla kullanmayı amaçlamaktadır. Yine Ahmet İzzet'in bildirdiğine göre son üç dört aydır Taşnak komitelerinin tahriklerine rağmen Müslümanlar tarafından Ermenilere karşı savunma amaçlı dahi olsa hiçbir saldırı meydana gelmemiştir, hatta Kürt çeteleri dahi devletin siyasetine zarar vermemek için saldırılarına son vermiştir.⁹⁴

Devletin Aldığı Tedbirler

Osmanlı yöneticileri 1912 yılına kadar bölgede yaşanan olayları âdi suçlar olarak telakki etmişler, cinayet ve sair suçlara karışanların jandarma ve müfrezeler aracılığıyla yakalanıp cezalandırılması yoluna gitmişlerdir. 1911 ve 1912 yıllarında olayların artmaya başlaması ve özellikle Ermenilerin gerek Patrikhane gerekse basın yoluyla artan şikayetleri ve Doğuda Kürtler tarafından Ermenilere karşı sistemli bir şekilde katliam uygulandığı yolundaki yayınları özellikle yurt dışında yankı uyandırmaya başlamıştır.

1912 yılından itibaren Osmanlı hükümeti olayların önünü almak ve en çok şikayete sebep olan Mir Muhi, Said, Mahmi Kabas gibi eşkiyaları yakalamak için jandarma kuvvetlerinin yanında askeri müfrezelerle eşkiya takibatına başlamıştır. Ermenilerle Kürtler arasındaki sürtüşmenin artması ve jandarma kuvvetlerinin asayişi teminde yetersiz kalması nedeniyle bölgede askerî müfrezeler bulundurulması kararlaştırılmıştır. Fakat bölgenin genişliği nisbetinde gönderilen askeri birlikler yetersiz kalmıştır. Ekim 1912 tarihinde Harbiye Nezareti'nden bölgedeki asker sayısının artırılması talep olunmuştur.⁹⁵

Yukarda değindiğimiz üzere yerel aşiretlerden yardım ve yataklık görmeleri ve takibatta İran'a iltica etmeleri nedeniyle bir kısım eşkiya yakalanamamış ise de İsmail Hakkı Bey'in Van valiliği döneminde eşkiya ile mücadele yoğunluk kazanmış ve 11. Kolordu'nun takibatı neticesinde eşkiya bölgeden uzaklaştırılmışlardır. İsmail Hakkı Bey'in olayları askerî güçle ve sert tedbirlerle önleme çabası bölgedeki Kürt halkın hükümetten soğumasına sebep olmuştur. İsmail Hakkı Bey'den sonra Van Valiliğine tayin edilen Ahmed İzzet Bey sorunları müzakere yöntemiyle çözmeye çalışmıştır. Bu dönemde Van ve civarındaki Kürt aşiret reisleriyle ve Ermenilerin ileri gelenleriyle yüz yüze görüşmeler yapılmış, Ermeni ve Kürtlerin

93 BOA. DH. SYS 102-2 1-3, 24 Kanunusani 1328 (6 Şubat 1913)

94 BOA. DH. SYS 102-2 1-3, 27 Kanunusani 1328 (9 Şubat 1913)

95 BOA. DH. SYS 106-2-1-2, 10 Teşrinievvel 1328 (23 Ekim 1912)

ileri gelenlerinden bir komisyon oluşturulmuştur. Ayrıca ulemâ ve müftüler vasıtasıyla halka nasihatlerde bulunulmuştur.

Osmanlı yönetiminin bu konuda etkili tedbirler almaya başlamasında Balkan Savaşı esnasında Rusya'nın Ermenileri himaye etmek amacıyla bölgeye müdahalesinin engellenmesi ve Avrupa Devletleri nezdinde haksız bir konuma düşmemek endişesi etkili olmuştur.⁹⁶

6 Teşrinisani 1328 (19 Kasım 1912) tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Mamuratülaziz Vilayetlerine yazılan mahrem şifrede özetle şöyle denmektedir:

“Devletin şöyle gaili bir zamanında bir de Ermeni meselesi ihdası memleketçe büyük bir tehlikeye sebep olacaktır. Şikâyete sebep olacak her türlü ahval ve harekâta meydan verilmemesi gerektiği halde, Ermeniler vilayetlerdeki Ermeni murahhasaları aracılığıyla Patrikane'ye ve sair makamlara sürekli telgraflar çekerek Müslümanlar tarafından zulüm ve yolsuzluklara uğradıkları ve mazlum olduklarını iddiadan geri durmamaktadırlar. Bu iddialar kısmen tahrik ve fesat çıkarmaya yönelik olmakla beraber Ermenilerin bulunduğu köylerde vukua gelen cinayet hadiselerinin faillerinin takip ve yakalanmasında mahalli hükümetler tarafından gerekli çaba gösterilmediğinden şikâyete sebep olmaktadır. Bu çeşit şikâyetler öteden beri bazı siyasî nazariyat takip eden devletlerce yeni iddia ve talepler öne sürmelerine vesile olabilmektedir. Dolayısıyla Ermeniler aleyhinde tecavüz ve taaddilere meydan verilmemekle beraber henüz tutuklanmayan suçluların dahi vakit kaybetmeden yakalanıp adliyeye sevk edilmeleri ve asayişin temini ile herkesin can ve mal güvenliğinin sağlanması ve iki unsur arasında muhabbet ve vatandaşlık ilişkilerinin kuvvetlendirilmesi velhasıl bir Ermeni Meselesi muvacehesinde kalmamak üzere her ne yapılmak lazım gelirse yapılarak yeni bir şikâyete meydan verilmemelidir.”⁹⁷

Hükümetin yapmış olduğu teşebbüsler Bitlis ve çevresindeki asayiş olaylarının ve Ermenilerle Müslümanlar arasındaki gerginliğin artmasını önleyemedi. Taşnak Cemiyeti hiç ara vermeden bölgedeki teşkilatını genişletti ve I. Dünya Savaşı'ndan önce Ermeni köylüsünü istediği gibi yönlendireceği bir hale getirdi.⁹⁸

Yönetici ve Kanaat Önderlerinin Çabaları

1 ve 8 Teşrinisani 1328 (Kasım 1912) tarihinde doğudaki vilayetlere gönderilen yazılarda Rusya'nın teşvik ve tahrikiyle Van ve Bitlis havalisinde Kürt ve Ermeni unsurları arasındaki nifaktan faydalanarak hadise çıkarılmaya çalışıldığı bildirilmekte, merkez ve bağlı kazalarda İslam uleması ve Hıristiyan ruhani reislerinden ve ileri gelenlerine münasip bir surette tenbihat ve tebligat yapılarak aradaki münaferetin izalesine çalışılması istenmekteydi.

Devletin bu konu hakkında yazı göndermesinden daha evvel 1912 yılı Temmuz ayında Bitlisli Küfrevi Şeyh Abdulbaki Efendi Van tarafından gelip Bayezid kazası liva merkezinde ve etraf kazalarda gezmiş, halk tarafından büyük hürmet görmüş gittiği her yerde tarikat

96 BOA. DH. SYS 106-1 1-3, 29 Eylül 1328

97 BOA. DH. SYS 106-1 1-4, 6 Teşrinisani 1328 (19 Kasım 1912)

98 Bülent Cırık, *Doğu Anadolu'da Türk-Kürt-Ermeni İlişkileri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 309

mensuplarına dini vaazlarla beraber Kürt ve Ermenilerin itilafına dair konuşmalar yapmış ve nasihatlerde bulunmuştu.⁹⁹

Van'da Ermenilerle Kürtler arasındaki düşmanlığın sona erdirilmesi için gerekli nasihatte bulunmak üzere Van Müftüsü Mehmed Sıddık Efendi, ulemadan büyük ve küçük Said , Abdülmecid ve Masum efendiler Kürt aşiretlerine gönderildi.¹⁰⁰ Ayrıca Van Valisi Ahmed İzzet Bey¹⁰¹ ve Gevaş Kaymakamı, Kürt ve Ermeni köylerini dolaşıp ileri gelen kişilerle ve aşiret reisleriyle görüşerek aradaki düşmanlığın sonlandırılması yönünde nasihatte bulunmuşlardı.¹⁰²

Müslümanlar ile Ermeni ahali arasında geçmişe dayanan bağları güçlendirmek ve iki unsurun arasındaki kötü düşünceleri ortadan kaldırmak ve hükümetin tarafsız yönetimine yardımda bulunmak için Van Vilayeti İdare Meclisi kararıyla müftü ve murahhasa efendilerin başkanlıkları altında dörder itibarlı kişiden oluşan bir komisyon kuruldu.¹⁰³ Bu komisyonun teşkili Taşnakların üç dört gazeteleri müstesna olmak üzere bütün ahalice memnuniyetle karşılandı ve konsoloslar üzerinde de olumlu etki yaptı.¹⁰⁴

Bediüzzaman Said Kürdî ve Gevaş Ulema ve Ahalisinin Telgrafı

İsmail Hakkı Bey'in Van Valiliği döneminde, Ermenilere karşı suç işleyen Kürt çetelerinin takibata, bu gruplara yardım eden Kürt beyleri ve ahalinin tutuklanması ve olayların askerî güç kullanılarak çözüme kavuşturulması yönünde uygulanan sert politika Kürtleri bir hayli rahatsız etmiş, Ermenilere karşı müsamahakâr davranan hükümete karşı olan güvenlerini sarsmıştı. Tam bu ortamda Gevaş'tan Kürt ahali, ulema ve eşraftan 26 kişinin imzasıyla 21 Eylül 1328 (4 Ekim 1912) tarihinde Sadarete¹⁰⁵ ve Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf gönderildi.¹⁰⁶ Bu telgraf Kürtlerin Ermeniler ve bölgede yaşanan olaylar hakkında düşüncelerini ve hükümetin eşkıya takibi bahanesiyle Kürt halka verdiği zararı ve Kürtlerin hükümete karşı tutumunu ifade etmesi ve içerdiği sosyal tespitler bakımından önemlidir. Bu telgrafı önemli kılan başka bir özellik ise telgrafın altındaki ilk imzanın "Encümen-i İlmiye Namına Bediüzzaman Said Kürdî'ye" ait olması ve belgenin üslubundan anlaşıldığı üzere onun tarafından yazdırılmış

99 Erzurum Vilayeti'nden gelen 19 Temmuz 1328 (1 Ağustos 1912) tarihli yazı Küfrevî Abdalbaki Efendi'nin Bayezid ve Tutak kazalarını ziyareti özetle şu şekilde anlatılmaktadır: "Bitlisli Küfrevî Şeyhi Abdalbaki Efendi Bayezid'e gelip namazdan sonra Müslümanlara dini konularda vaaz u nasihat ve hükümet konağı önünde toplanan binlerce aşiret reisleri ve Ekrada devlete sadakat ve istikametle hizmetin ve meşrutiyetin fayda ve güzelliklerini anlatan belîğ bir nutuk ve dua etti. Bu nutuk umum halkta bir arkadaşlık, dostluk hissi hâsıl eyledi. Dönüşte yol üzerindeki kaza merkezlerinde aynı usulde vaazlar verip cuma günleri rast geldiği yerlerde ve Tutak kazasında hutbeyi bizzat kendi okuyup ahaliye Kürtçe tesirli nasihatler etti. Sonra hatm-i hâcegân yaptı ikinci namazından sonra da Türkçe etkili bir lisan ile kardeşler arasındaki (Ermeniler ve Kürtler) meveddet ve musafâtnı teyidi ve muvalâtnı teminine dair yaptığı vaaz orada bulunan cemaat arasında pek derin ve merhameti celb edici bir his uyandırdı." DH. SYS 106-1 1-4, 19 Temmuz 1328 (1 Ağustos 1912)

100 BOA. DH. SYS 106-1 1-2, 11 Eylül 1328

101 Ahmed İzzet Bey Van hududuna beş gün mesafedeki bölgelerde ve Van Vilayetinin doğusundaki ve güneyindeki aşiret reisleriyle temas ederek gerekli tembih ve uyarılarda bulunmuştur. Bkz. BOA. DH.SYS 71-1-3-4

102 BOA. DH. SYS 118-13, 24 Şubat 1328

103 BOA. DH. SYS 118-13, 3 Mart 1329

104 BOA. DH. SYS 118-13, 19 Mart 1329

105 Sadarete gönderilen telgraf için bkz. BOA. A.VRK 759-84

106 Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgraf için bkz. BOA. DH. SYS 71-1 3-4, 21 Eylül 1328 (4 Ekim 1912)

olmasıdır. Telgrafta, bölgede huzur ve asayişin Kürtlerle Ermenilerin ciddi manada dost olmalarına bağlı olduğu fakat Ermenilerin abartılı ve yalan yanlış şikâyetleri iki unsur arasındaki dostluğu zedelediği, Kürtler tarafından Ermenilere yapılan saldırılardan üç-beş kişinin sorumlu olduğu ve bu tür hareketlere Kürtlerin rızasının olmadığı, iki üç kişinin cinayetiyle bütün Kürtlerin mesul tutulamayacağı, Ermenilerin ise “fikir-i külliyyetle” hareket ettiğinden cinayetin bir şahısta kalmayacağı, bu olayların asıl sebebinin yurtdışından gelen Ermeni mültecilerin tekrar fiiliyata geçmeleri ve bazen silahlı dolaşmaları olduğu belirtilmiştir. Ayrıca hükümetin Ermenilerin asılsız şikâyetlerine çok fazla önem vermesi ve bir-iki eşkiyayı yakalamak için birçok masumlara zarar vermesi gibi olayların Kürtleri hükümetten soğuttuğu vurgulanmıştır.

Bu telgraf okunup mütalaa edildikten sonra Dahiliye Nezareti'nden Van Vilayeti'ne yazılan yazıda gerek Kürtlerin ve gerekse Ermenilerden birkaç uygunsuz kişinin şahsi hareketlerinden dolayı o kavmin bütün fertlerin mesul tutulmaması ve şekavete cüret edenlerin yakalanıp cezalandırılması ve iki unsurun iyi geçinmesi için gerekli tedbir ve nasihatlerin icra olunması istenmiştir.¹⁰⁷

Van Valisi Ahmed İzzet Bey Ermenilerin hareket tarzı ve Kürtlerin tamamının yapılan olaylardan mesul olamayacağı konusunda telgrafta yazılanlara aynen katılmaktadır. Kendileri de bu şekilde düşünmektedirler. Fakat eşkiyanın hareket yollarını hükümetten gizleyenler ve eşkiyayı takip eden müfrezelere kasten yanlış istikamet verenlerin kanun önünde mesul olduklarını ve bu konuda mazeretin kabul edilemez olduğunu düşünmektedir.¹⁰⁸

Kürtler tarafından gönderilen telgraf ve Ahmed İzzet Bey'in Van valiliğine tayin edilmesinden sonra hükümetin izlediği politika değişmiştir. İsmail Hakkı Bey döneminde uygulanan olayların askeri güç kullanarak bastırılması yerine yukarıda da bahsettiğimiz üzere Kürt ve Ermenilerin din adamları ve devlet ricali aracılığı ile her iki halka nasihatlerde bulunulması ve daha ılımlı bir siyaset uygulanması yoluna gidilmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarında taahhüt ettiği ıslahatları yapmaması üzerine Ermeni komiteleri büyük devletlerin dikkatini bu konuya çekmek amacıyla 1894 yılından itibaren Zeytun, Sason, Bitlis, Muş, Van ve Erzurum gibi yerlerde ses getirecek eylemler yaptılar. Bu eylemler Kürtler ile Ermeniler arasında bir güvensizlik ve emniyetsizlik meydana getirdi. Ermenilerin bağımsız bir devlet kurma emelleri ve Müslümanlarla Ermeniler arasında yaşanan kanlı çatışmalar yüzyıllardan beri birlikte yaşayan iki unsurun bundan

107 BOA. DH. SYS 106-1 1-2, 4 Teşrinievvel 1328 (17 Ekim 1912)

108 Van Valisi Ahmed İzzet Bey'in Dahiliye Nezaretine gönderdiği 2 Teşrinievvel 1328 (15 Ekim 1912) tarihli telgraf:

“Mezkur telgrafnamedeki imzaların ashabi Van eşraf ve ulemasından olup telgraf buraya muvasalatımdan evvel Gevaş merkezinden keşide etmiştir. Ve mündericatına gelince vilayetin nokta-i nazarı bu merkezdedir. Yalnız eşkiyanın mahal ve hareketi hakkındaki malumatı takib kollarından gizleyenler veya müfrezelere kasden yanlış istikamet verenler nazar-ı kanunda mesul olmaktan kurtulamazlar. Ve bu cihet hiç mazeret kabul etmez. Hükümetin bu hususta dikkat edeceği nokta ve şimdiki iltizam eylediği hareket eşkiya hakkında lazım gelen istihbaratı temin için kanunun tayin ettiği hudud haricine kimsenin çıkmasına meydan bırakmamaktan ve bir de eşirrayı müzaheretden tecrid ederek hükümetin akamete tehlikeye uğratılmaksızın müessiren istimal ve intacdan ibaretdir. Hamd olsun çend günden beri sükun ve huzur her tarafta ru-nümadır.” BOA. DH. SYS 106-1 1-2

sonra bir arada yaşamasını bir hayli zorlaştırmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı hükümetleri doğuda Ermeniler ile Kürtlerin bir arada özgür ve eşit haklara sahip olarak yaşamalarını amaçlamıştı. Bu nedenle II. Abdülhamid döneminde kurulmuş olan ve Ermeniler üzerinde büyük bir baskı oluşturan Hamidiye Süvari Alayları kaldırılmış, daha önce çeşitli sebeplerden yurtdışına göç etmiş olan Ermenilerin ülkeye dönüşüne izin verilmiş ve arazi ve sair haklarının iade edilmesi yoluna gidilmişti. Ermenilerden kalan arazilerin bir kısmı hükümet tarafından Kürt ve Çerkezlere dağıtılmış bir kısmı ise Kürt Aşiret ağaları tarafından zabtedilmişti. Bu arazilerin hükümet tarafından ellerinden alınıp tekrar Ermenilere verilmesi Kürtler tarafından hoşnutsuzluğa ve Kürtlerle Ermeniler arasında yeni çatışmaların yaşanmasına sebep oldu.

Meşrutiyetle beraber meydana gelen serbestlik neticesinde Taşnak komitesinin Ermeni köylülerini silahlandırmaya başlaması Kürtler arasında tedirginlik oluşturmuş ve aradaki güvensizlik ortamını artırdı. Buna mukabil bir kısım Kürt çeteleri hükümetin haksız muameleleri ve Ermenilere karşı uyguladığı çifte standart neticesinde eşkıyalık yoluna sapmışlar ve Ermenilere karşı saldırılarda bulundular.

Ermeniler yurt içinde basın ve Patrikhane yoluyla kamuoyu oluşturdukları gibi yurt dışında da gazetelerle ve eylemlerle ve hükümete çektikleri telgraflarla bir taraftan olayları ve hükümeti protesto ederken bir taraftan da dünya kamuoyunda doğuda Ermenilerin Kürtler tarafından zulüm gördüğünü duyurmaya çalışmışlardı.

Ermeniler bu şekil abartılı ve asılsız şikayetler ile taraflı yayınlar yapmasındaki amaçları Dış dünyaya bölgede asayişin olmadığını göstermek, yabancı devletlerin müdahalesini temin etmek ve bölgedeki nüfuzlu Kürt beylerini, gücünden çekindikleri ve kendilerine zarar verme ihtimali olan Kürtleri hapis ve sürgün cezalarıyla bölgeden uzaklaştırarak kendi nüfuzlarını arttırmaktı.

Osmanlı hükümeti Balkan Savaşı ile beraber Uluslararası arenada zor durumda kalmamak ve Rusya'nın Ermenileri koruma bahanesiyle bölgeye müdahalesini engellemek amacıyla Doğudaki Kürt-Ermeni meselesinin çözümü için ciddî tedbirler almıştır. 1912 yılından itibaren Osmanlı hükümeti olayların önünü almak ve en çok şikayete sebep olan Mir Muhi, Said, Mahmi Kabas gibi eşkıyaları yakalamak için jandarma kuvvetlerinin yanında askeri müfrezelerle eşkıya takibatına başlamıştır.

İsmail Hakkı Bey'in Van Valiliği döneminde devlet güçleri eşkıyaya yardım ve yataklık ettiği gerekçesiyle Kürt halka çok sıkıntı vermiş ve Kürtlerin ileri gelenlerini tutuklama yoluna gitmiştir. Hükümetin bu şekil uygulamaları Kürt halkını hükümetten soğutmuştur. İsmail Hakkı Bey'den sonra Van Valiliğine tayin edilen Ahmed İzzet Bey sorunları müzakere yöntemiyle çözmeye çalışmıştır. Bu dönemde Van ve civarındaki Kürt aşiret reisleriyle ve Ermenilerin ileri gelenleriyle yüz yüze görüşmeler yapılmış, Ermeni ve Kürtlerin ileri gelenlerinden bir komisyon oluşturulmuştur. Ayrıca ulemâ ve müftüler vasıtasıyla halka tenbihatta bulunulmuştur. Yapılan bu nasihatler Kürtler üzerinde etkili olmuştur.

Ermenilerin yayın organları vasıtasıyla ufak çaplı çatışmaları Kürtler Ermeni katliamı yapıyormuş gibi göstermeleri ve bu yönde hükümete Kürtleri sürekli şikayet etmeleri üzerine

Kürtler tarafından bu ithamlara ve hükümet tarafından eşkiya takibi amacıyla yapılan haksız muamelelere cevap olmak üzere 4 Ekim 1912 tarihinden Van-Gevaş'tan Sadarete ve Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf gönderildi. Bu telgrafi önemli kılan özelliklerden biri ise telgrafi kaleme aldırın kişi ve telgrafın altındaki ilk imzanın Bedüzzaman Said Kürdî'ye ait olmasıdır.

Telgrafta özetle Kürtlerden Ermenilere saldıran ancak 4-5 kişi olup bu saldırıların Kürtlerin rızasıyla olmayıp şahsi teşebbüsler olduğu, oysa Ermenilerin komitacılık fikriyle hareket ettiğinden cinayet bir şahısta kalmadığı, Ermeni mültecilerinin tekrar faaliyete başlaması ve silahlı dolaşmalarının Kürtleri tedirgin ettiği bildirilmektedir. Telgrafta ayrıca bir iki senedir hükümetin Ermenilerin yalan haberlerine fazla ehemmiyet vermesi ve bir iki suçlu yüzünden birçok masuma sıkıntı vermesi Kürt unsurunu hükümetten soğuttuğu ve kendilerinde bir suçsuzluk hissi uyandırdığı belirtilmiştir.

Sonuç olarak II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki yönetimi bölgede Kürtlerle Ermenilerin bir arada huzur ve güven içinde yaşamalarını amaçlamış fakat uygulama istenen yönde olmamıştır. Trablusgarp ve Balkan savaşları dolayısıyla zor günler geçiren hükümet artan Ermeni şikayetleri sebebiyle uluslararası arenada suçlu konuma düşmemek ve Rusya'nın Ermenileri himaye bahanesiyle bölgeye müdahalesini engellemek amacıyla bölgedeki sorunların kolluk güçleri ve askeri müfrezelerle çözümü yoluna gitmiş, haklarında şikayet olan Kürt beylerine karşı ciddi takibatta bulunmuştur. Bu durum Kürtlerin hükümete karşı olumsuz düşünceler beslemesine ve bir takım Kürtlerin çete kurarak Ermeniler aleyhine faaliyet göstermesine sebep olmuştur. Ahmed İzzet Paşa'nın Van Valiliği döneminde uygulanan müzakere ve nasihat yöntemi başarılı olmuştur. Fakat bu yöntem geç kalınmış bir uygulama olup sadece Van vilayeti ile sınırlı kalmıştır. Nitekim Bitlis'te çıkan Molla Selim isyanı ve I. Dünya Savaşı ve Ermeni Tehciri ile sonuçlanan süreç İttihat Terakki yönetiminin doğu politikasında başarısız olduğunu göstermiştir.

EKLER

Ek 1- Bediüzzaman Said-i Kürdî ve diğerleri imzasıyla Van Gevaş'tan gönderilen telgraf ve transkripsiyonu.

TELEGRAMME تلفرافنامه

دولت علیہ عثمانیہ تلفراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'État n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت تلفراف معاملاتدن دولای مشولیت قبوله نمیز
[نمونه ۱۹۰۷]

Retransmission ou Expédition		تکرار کثیده ویا سوق		RECEPTION				اخذ	
No d'expédit.	کثیده اولتان مرکز	Date	مأمور امضای Signature de l'employé	مأمور امضای Signature de l'employé	Date	تاریخ	واسطه مرکزی Reçu de	سره نومردی No d'ordre	
۴۴۴		۱۱ ساعت			۱۱ ساعت				

De _____ Pour _____ موردي _____

No _____ Date _____ H. _____ ساعت _____
M. _____ دقیقه _____

Voie _____ Indic. Eeventuelles _____

۴۴۶۷ کات ۶۵ تاریخ ۱۷

اشارت مجتله

د'خبره نظامه جملانه

سالمه که شوهرای سلامت و عاقد کرد و رتبه‌دار کبکینه جده الفتن و دوست اولایه موفقدر
هابیولک کبکینوردر حاکمیت مشورمه کمال اعتماد جلا کونده متوکلازه بزده فوسوز بونانده ایمل
استفاده ابدلک لکرو ساط ابد با خصمه مباله محج جریه درله جب بی قویه بایه رجه کوردلک
اعتمادیه لکوفوندرانه بجهوه بیاده کما غریبه مع النافه اوز رابطه الفت مناسی تخمیه اییورلر بونه
نکرند کما بولک بونی نظرالسه و بلورده عهد ابد حکم حقیقت حال ایل موانه ابد سراط
بلده اقرال نظامه اید اشته بویوده شورلر اوزر نسبت اولده کوردلر بکریم و در فضله
مضول وار و کوزدره نسبت اولده اولرده اوده الفه مقبول فدرور بولرور بر بوجنا غره
کوردلر حفیله مؤول بالکر درنسه آدعدر زبر چکنری قطعاً و اصل کوردلر ضلای
دکده مکه شخص کفایله در ارضی قومینکی ایه فکر کنبه حیرت اید کمنده نهایت برخصه فایز
معاودر زبر بر جمعیت برخصه اولدرسه یا خود رضایله اولدرسه عمده مؤول اولدر بر قطعاً
امر هبای اولدر نیز الکی اوج شخصک فبا حفیله مؤول کلر بطررده بری برجهوه اولر کفکوه
فوق قومینده جیفار لری بولرک نشانی کوردلرک اکیده مهجود بر یکی سفلی دکمه
بلکه اکیده کوردلری اور کورد و برسی خارجه ده کلمه ارضی ملتجه بله فعلیانه بانده لری
و بعضاً ساکا کز سربدر لکده حفیقن مشربن برور فایزه عادلرک موفضیانر فایز
شکلاته انفاغده نه بصره بایه مضار در شونیزه علمه ایدر الکی اوج سزاید حکومت

TELEGRAMME تلفرافنامه

دولت عليه عثمانیه تلفراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie دولت تلفراف معاملاتین دولای مسئولیت قبول انکار
[مکره ۱۹۸]

Retransmission ou Expédition			RECEPTION				
تکرار کئیده ویا سونق			اخذ				
سوق نومروسو No d'expédit.	کئیده اولتان مرکز transmis à	Date	مأمور امضاسی Signature de l'employé	مأمور امضاسی Signature de l'employé	Date	مرکز و واسطه مرکزی Reçu de	سره نومروسو N° d'ordre
		Date			Date		
		H. M.			H. M.		

De _____ Pour _____ موردي _____ مخري _____

N° _____ Mots _____ Date _____ H. M. _____ ساعت _____ دقیقه _____ تاريخ _____ کات _____ کات _____

Voie _____ Indic. Eventuelles _____ اشارات مختله _____ طريق _____

ايشولك افرائقه ويا ايشولك فضله اهيت ويره رت برهورد نظر رده كود عنا مريفه كونتو
صفوندي وينا لملك صي و بردي كومه برايكي تخص شجناك نفصلي بوجود برهورد مصلو
ايزر اولندي عجباً بزفير مسلم اتقيا بر بچاره ناله خاذه ناله صل مدافه ابد و بايو و حكومت
ايشولك في نه قانونه مشول طو نه يلسو اوليك
ايشولك الله علماره عبدالجبار محمد مجيد محمد محمد انجمنه عثمانيه بيز الرمان
محمد كوردي
ايشولك شوريه ايشولك ايشولك ايشولك ايشولك ايشولك
ايشولك محمد ايشولك ايشولك ايشولك ايشولك ايشولك ايشولك
كل الباس در ويله ايشولك ايشولك ايشولك ايشولك ايشولك ايشولك

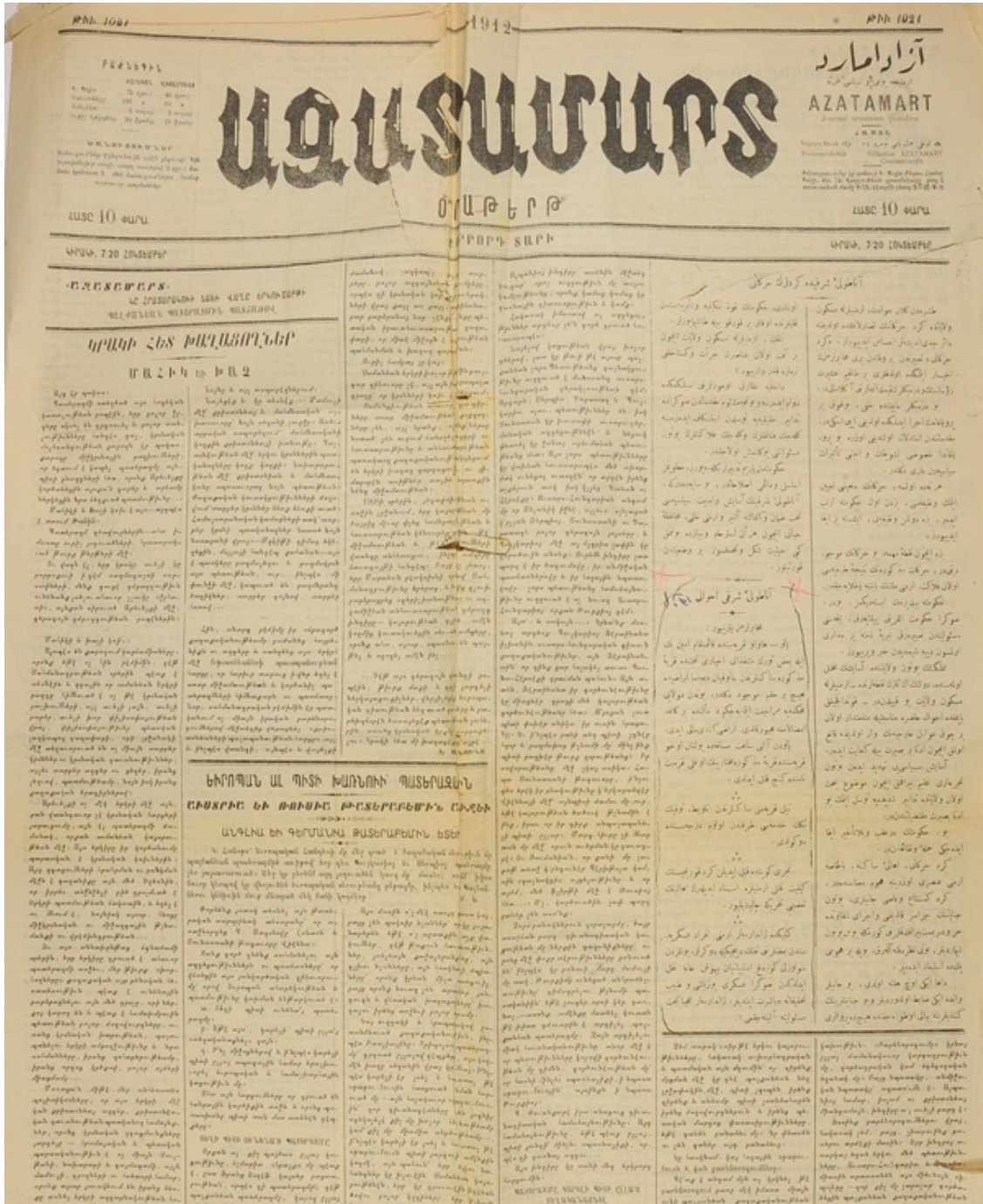
“Dahiliye Nezaret-i Celîlesi’ne

Müsellemdir ki şu havaliye selâmet ve saadeti Kürd ve Ermenilerin yek-diğerine ciddi ülfet ve dost olmalarına mütevakıfıdır. Hal böyle iken biz Kürdler hükümet-i meşru’ımıza kemal-i itimad vechiyle sükûn-ı mütevekkilânemizden komşumuz bulunan Ermeniler istifade ederek her vesait ile ba-husus mübalaacı ceridilerle habbeyi kubbe yaparak Kürdlerin itimadına dokunduran birçok yalan şikayetleriyle ma’a’t-teessüf o rabita-i ülfet münasebeti

tahdış ediyorlar. Bu sene zarfında şikayetlerin yekunu nazara alınsa ve ilerde arz edeceğimiz hakikat-i hal ile müvazene edilse ifrat belki de iftiralar tezahür eder. İşte böyle de şu vilayette onlara nisbet olan Kürdler yirmiden fazla maktul var ve Kürdlere nisbet olan onlardan on altı maktul kadardır. Bunlarda beraber bu cinayetlerde Kürtler hakkıyla mesul yalnız dört beş adamdır. Zira hareketleri katiyyen ve asla Kürdlerin rızasıyla değildir. Belki şahsî keyifleridir. Ermeni komitesi ise fikr-i külleyetle hareket ettiklerinden cinayet bir şahısta kalmayacağı malumdur. Zira bir cemiyet bir şahsı öldürse yahut rızalarıyla öldürülmesine umumen mesul olur. Biz katiyyen onlara kıyas olunamayız. İki üç şahsın kabahatiyle mesul değiliz. Bahardan beri birçok evahim, güft ü gû ve korku meydana çıkarıldı. Bunların menşei Kürdlerin eskiden mevcut bir iki şakileri değildir. Belki eskiden Kürdleri ürküten ve bir kısmı hariçten gelen Ermeni mültecilerinin yine fi'liyata başlamaları ve bazen müsellahan gezmeleridir. Hem de hakiki meşrutiyet-perver kabine-i âdilemizin muvaffakiyâtına karşı müşkilat ikaindan bazı parmaklardır. Şunu da arz ederiz ki iki üç sene idi hükümet Ermenilerin ifratına ve yalanlarına fazla ehemmiyet vererek birçok noktalarda Kürd anasını hükümetden soğuttu ve bî-günahlık hissi verdi. Hem de bir iki şahs şakinin takibi için birçok masumlar ızrar olundu. Acaba birkaç müsellah eşkiya bir bî-çârenin hânesine gelse nasıl müdafaa edebilir ve hükümet o bîçâreyi ne kanuna mesul tutabilsün. Ol bâbda.”

Encümen-i İ l m i y e Nâmına	Mahmud	Mecid	Mehmed	Abdulcelil	Ulemâdan Said	Eşrafdan Edhem
E ş r a f d a n Süleyman	Arif	Hüseyin	E ş r a f d a n Derbaz	E ş r a f d e n Ömer	Eşrafdan Hurşid	
E ş r a f d a n Salih	Handandan Alaaddin	Eşrafdan Ata	E ş r a f d a n Hasan	E ş r a f d a n Cüнди	Eşrafdan Mehmed	Hacı
E ş r a f d a n Osman	E ş r a f d a n Bahri	E ş r a f d a n Mustafa	Derviş	İlyas	Kamil	

Ek 2- İstanbul'da yayın yapan Ermenici Azadamart gazetesinin bir nüshası.

E-ISSN: 2458-7672

Ek 3- Mahmi Kabas'ın Pelli'de öldürdüğü bir Ermeni'nin üzerine bıraktığı mektubun orijinali.

۵۰
 ای جناب محبتو رفعتلوری پاشایه فخر سلام
 ایده ریم بنت باشه یوز باشه میلانیم چاوشه اون پاشی
 هرزه نه دزوری سه فخر سلام ایده ریم سینه معلوم
 اولسون کی ظبطیه نین حیفی آلمیم بوند نصرت نه قدر اهلی
 مینه کلدیسسه ورنجا بیلدیم اولقدر اوله کی بر قریب
 ظبطیه وولا یته بر پوغلی طغاوره دولتین نامو
 سینه توخون مات سینه ایمان یوقدور وچدان یوقدور
 دولت عدالت دیدی ایزمیلر عدوت ایدیلر موساوت دیدی اونار
 سیاست ایدیلر اوخوت دیدی اونار صوصورت ایدیلر قابول
 ده کیلدیلر هاکی حکمت یوقدور بیز ده آخیز ولایت مور
 بیعت ایده ریز واه کر صور مادی ساسا بیز ده بر شی بو لو
 ریز نچون دولتین بو یوز دیغین بلان ایدیلر پار ایچون
 ترک ایدی سیز دین تنه ذول ایتمه آه چالیمیز لیک سیز
 دولت موساوت دی موشاک برن برنونا سیز شندی شکر افای
 محبوس ایدیلر سیز میرحی ایچون نچون خیر سیانین بو یوز لری
 توت ماسیز موساوت بلدیلر القریر خریته نصره باشه
 ای جاد ایدیلر وایکرمی سیکر آدم اهلی بو قیافتده وروپلر
 دیمک بیزی قهره چانچ سیز موساوت بله ایچر اولور بر تنه اسلا

KAYNAKÇA

BOA. A.VRK 759-84

BOA. BEO 4096-307165-2

BOA. DH. MUI 6-3-25

BOA. DH. SYS 67-1-2

BOA. DH. SYS 71-1 3-3

BOA. DH. SYS 71-1-3-4

BOA. DH. SYS 71-2-3

BOA. DH. SYS 71-3-1-1

BOA. DH. SYS 102-2 1-3

BOA. DH. SYS 106-1-1-1

BOA. DH. SYS 106-1 1-3

BOA. DH. SYS 106-1 1-4

BOA. DH. SYS 106-2-1-1

BOA. DH. SYS 106-2-1-2

BOA. DH. SYS 118-13

Ali Karaca, "Tehcire Giden Yolda Ermeni Meselesine Bir Çözüm Projesi ve Reform Müfettişliği (1878-1915)", *Ermeni Meselesi Üzerin Araştırmalar*, Haz. Erhan Afyoncu, İstanbul 2001, s. 1-50

Ayşe Terzioğlu, *Vilâyet-ı Sitte' de Ermeniler (1878-1914)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2005

Bayram Kodaman, "Abdülhamid ve Kürtler-Ermeniler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 21, Mayıs 2010, s. 131-138

Bülent Cırık, *Doğu Anadolu'da Türk-Kürt-Ermeni İlişkileri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016

Dilek Akgümüş, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Van Vilayetinde Asayiş Problemleri (1914-1918)*; Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011

Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005

Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara 1987

Fatih Ünal, "II. Meşrutiyet'in Doğu Anadolu'daki Yansımaları ve Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri", *Ermeni Araştırmaları*, Kış 2005-İlkbahar 2006, Cilt 5-6, Sayı 20-21, s. 87-115

Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yı'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, çev. Bedros Zartaryan, Memo Yetkin, Med Yayınları, İstanbul 1992

Haluk Selvi-Bülent Cırık, "1913 Islahatı Öncesi Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Olaylar, İddialar, Cevaplar", *OTAM*, 36/Güz 2014, s. 157-200

Hagop Şehbazyan, *Kürt-Ermeni Tarihi*, çev. Ferit M. Yüksel, Kalan Yayınları, Ankara 2002

Hasan Babacan, "I. Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Sorunu, Tehcir Meselesi ve Talat Bey", *Ermeni Meselesi Üzerin Araştırmalar*, Haz. Erhan Afyoncu, İstanbul 2001 Mayıs 2010, s. 121-134

İbrahim Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir?, Osmanlı Devleti'nde Tabiiyyet Sorunu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014

Recep Karacakaya, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2005